

Gustav Adolf 148 inom Tumbäck 1:5 Gustav Adolf socken, Habo kommun

Arkeologisk förundersökning

Gustav Adolf 148 inom Tumbäck 1:5 Gustav Adolf socken, Habo kommun

Arkeologisk förundersökning

Petra Aldén Rudd och Pär Connelid

Gustav Adolf 148 inom Tumbäck 1:5, Gustav Adolf socken, Habo kommun
Arkeologisk förundersökning

Rapport 2019:16

© Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ 2020

Fastigheter: Tumbäck 1:5, Gustav Adolf socken, Habo kommun, Västra Götalands län
Länsstyrelsebeslut dnr: 431-1193-2018
Belägenhet i SWEREF 99: Norr 6422210 m, Öst 445390 m
Höjd över havet: 215 meter
Beställare: Svevia
Projektnummer: G1826
Projektansvarig: Lillemor Olsson Gustafsson
Fältansvarig: Petra Aldén Rudd
Övrig personal: Caj Carlstein och Pär Connelid, Kula HB
För personalens meriter hänvisas till Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativs hemsida
Fältarbetstid: 2018-11-08 – 2018-11-16
Undersökningsområdets storlek: 14 430 m²

Arkiv: Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ

Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen

Omslagsbild: Röjningsröse 4. Röset är snittat för att dokumentera konstruktionsdetaljer samt inför provtagning.

Foto mot söder

Kartor och situationsplaner: Framställda av Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ med data från FMIS och Lantmäteriet (medgivandeavtal © Lantmäteriet Dnr R50321710_140001, GSD-Terrängkartan efter Lantmäteriets Öppna data, CC0 Creative commons)

Redigering och layout: Sara Lyttkens, Visinator AB

Tryck: Nordbloms Trycksaker AB, Hamburgsund

Sökord: Tumbäck, Habo, fossil åker, röjningsröse

Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ

Slakthusgatan 8 A

415 02 GÖTEBORG

www.riogbg.se

kontakt@riogbg.se

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Bakgrund.....	6
Syfte.....	6
Fornlämningsbild och landskap.....	6
Tidigare fynd och undersökningar.....	10
Odlingslandskap och bebyggelse i äldre kartor.....	10
Det fossila odlingslandskapet kring Löfstugeberget.....	12
Utgrävning av fossil åkermark.....	15
Metod.....	15
Röjningsröse 1.....	15
Röjningsröse 2.....	16
Röjningsröse 3.....	20
Röjningsröse 4.....	22
Terrasskanten i sydost.....	24
Schaktning vid förundersökningen.....	24
Fynd.....	26
Sammanfattning och tolkning av grävresultaten.....	26
Omlandsstudie och avslutande diskussion.....	26
Resultaten av inventeringen.....	27
Odling kring Löfstugeberget – en lång och dynamisk historia.....	30
Resultat gentemot undersökningsplanen.....	32
Vetenskaplig och pedagogisk potential.....	32
Antikvarisk bedömning.....	32
Källor.....	13
Bilagor.....	15

Bilaga 1. Resultat av vedartsanalys

Bilaga 2. Resultat av ¹⁴C-analys

Bilaga 3. Schaktbeskrivningar

Figur 0. Översiktskarta med förundersökningsområdet markerat (ring). Skala 1:1 000 000.

Gustav Adolf 148 inom Tumbäck 1:5 Gustav Adolf socken, Habo kommun

Arkeologisk förundersökning

Sammanfattning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Jönköpings län har Rio Göteborg tillsammans med Kula AB genomfört en arkeologisk förundersökning av den fossila åkern Gustav Adolf 148. Undersökningen föranleddes av Svevias tillstånd för utökning av en bergtäkt inom rubricerad fastighet. Området ligger cirka tre kilometer norr om Habo tätort.

Syftet med undersökningen var att, genom detaljkartering och utgrävning av ett antal formelement, fastställa den fossila odlingsmiljöns tidsställning, sammansättning och komplexitet. Utöver analysen av de fossila formerna skulle även förekomsten av eventuella boplatslämningar eller andra fornlämningar inom den aktuella ytan kontrolleras.

Vid förundersökningen karterades samtliga lämningar av agrar verksamhet inom förundersökningsområdet och ett urval av röjningsrösen undersökes sedan vidare. Inom området drogs även sex sökschakt. Sammanlagt grävdes fyra röjningsrösen av lite olika karaktär och storlek ut. De utvalda rösen återfanns inom olika delar av området. Därtill undersöktes den närbelägna terrasskanten inom det sent odlade avsnittet söder om röseområdet.

I samråd med Länsstyrelsen genomfördes även en utökande inventering av omlandet i syfte att placera lämningen i ett större landskapshistoriskt sammanhang.

Efter genomförd förundersökning anser Rio Göteborg att lämningen Gustav Adolf 148 kan bedömas som undersökt och borttagen.

Bakgrund

Rio Göteborg har i samarbete med Kula AB undersökt ett område med fossil åkermark i Habo kommun (figur 0-1). Underökningen är beslutad av Länsstyrelsen i Jönköpings län och föranledd av att Svevia beviljats fortsatt täktstillstånd för befintlig bergtäkt inom fastigheten Tumbäck 1:5. Den fossila åkermarken är registrerad i Fornsök som objekt L1970:516, tidigare kallad Gustav Adolf 148.

Syfte

Syftet med undersökningen var att, genom detaljkartering och utgrävning av ett antal formelement, fastställa den fossila odlingsmiljöns tidsställning, sammansättning och komplexitet. Utöver analysen av de fossila formerna skulle även förekomsten av eventuella boplatzlämningar eller andra fornlämningar inom den aktuella ytan kontrolleras. Enligt överenskommelse med länsstyrelsen beslutades att följa upp undersökningen med en dags fältinventering i närområdet. Syftet med denna var att kontrollera i vilken utsträckning det finns ytterligare fossil åkermark kring det så kallade Lövsstugeberget, som kan bidra till att klargöra den landskapshistoriska kontexten.

Fornlämningens bild och landskap

Fornlämningsområdet ligger i Habo kommun, cirka tre kilometer norr om tätorten och knappt två mil norr om Jönköping. Området är, liksom övriga delar av kommunen, beläget i landskapet Västergötland men hör till Jönköpings län. Fornlämningen ligger omedelbart sydost om den nuvarande täkten, vars utvidgning även kommer att omfatta marken söder om.

Den fossila åkermarken L1970:516 återfinns i höglänt och idag skogbevuxen terräng, i sydligaste delen av den jämförelsevis fornlämningsfattiga socknen Gustav Adolf. Området ligger inklämt mellan den större, sammanhängande odlingsbygden i socknens centrala delar i norr och landskapet kring det tidigare säteriet Tumbäck i sydost. Avståndet till Tumbäck, till vilket marken i undersökningsområdet historiskt har hört, är ungefär en kilometer.

Fornlämningsmiljön kring bergtäkten är enligt SGU:S jordartskarta belägen på (sandig) morän (figur 2). En triangelpunkt på Lövsstugebergets högsta parti anger höjden över havet till 221 meter. Det rör sig här med andra ord om mark som med bred marginal ligger över Högsta kustlinjen.

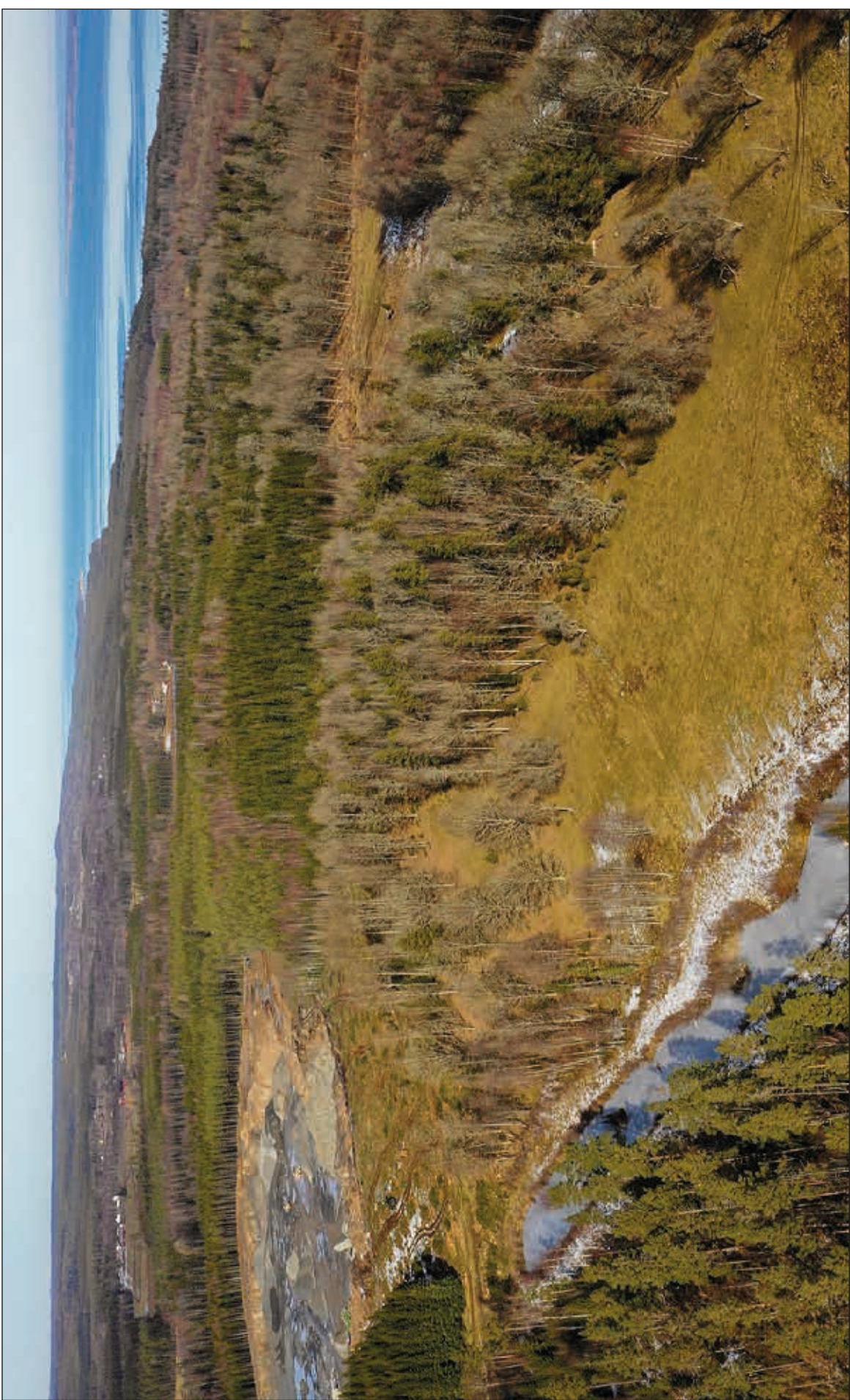
Fornlämningarna i området utgör en av de större ansamlingarna i hela socknen. I övrigt finns ett par koncentrationer av forn- och kulturlämningar i socknens nordvästligaste delar samt längs Hornån i öster. Den centrala odlingsbygden nordväst om Tumbäck saknar nästan helt registrerade lämningar. Där finns emellertid ett mindre gravfält och ytterligare några gravar, som signalerar förhistorisk närvaro. En hel rad med gravar återfinns på andra sidan sockengränsen mot Habo strax söder om Tumbäcks gård.

Lämningarna kring bergtäkten vid Tumbäck (samtliga belägna söder om bergtäkten) har registrerats i samband med arkeologiska insatser under det senaste decenniet. Några av objekten noterades under en förstudie inför planerad vindkraft på fastigheten Tumbäck 1:5 (Norrman 2010). En mer detaljerad inventering utfördes inom ramen för en utredning när utvidgningen av bergtäkten blev aktuell (Engman 2015).

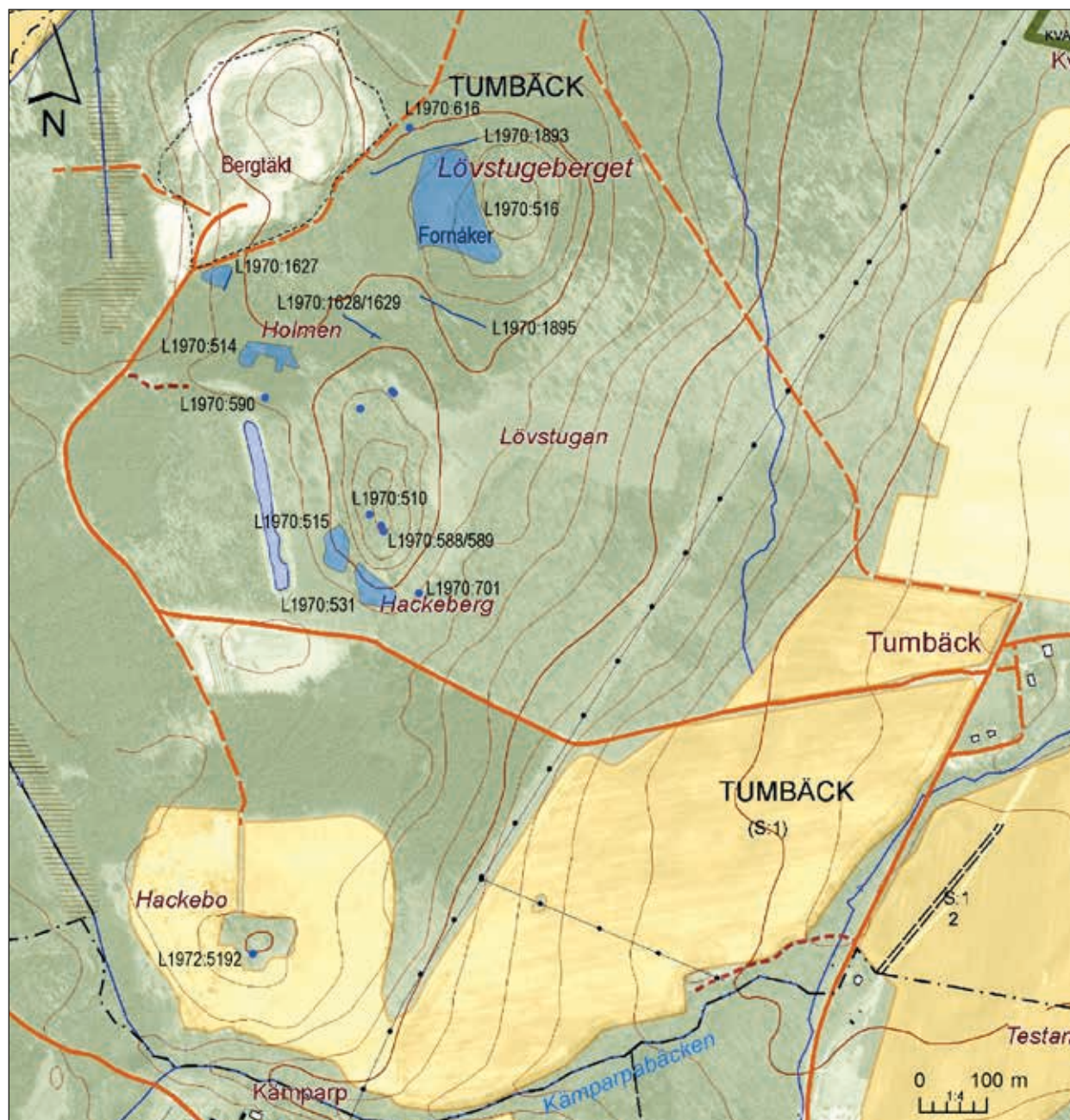
Som framgår av kartbilden figur 2 återfinns den undersökta fossila åkermarken L1970:516 strax väster om Lövsstugebergets krön. I nära anslutning finns några linjeelement. Dessa utgörs av en vägbank (L1970:1893) samt i söder av ett par "stenmurar", eller snarare fundament till eller nedrasade sådana (L1970:1894 resp. L1970:1628 och 1629). Längst i norr finns även ett lite avsides liggande röjningsröse (L1970:616). Samtliga dessa var före undersökningen registrerade som övrig kulturhistorisk lämning.

Lite längre mot sydväst finns en fossil odlingsyta (L1970:1627) som 2015 registrerades som övrig kulturhistorisk lämning, trots att mäktigheten på en avgränsande terrasskant uppgår till 0,5 meter och att ytan delvis sammanfaller med en åkerlycka på 1786 års karta över området. Lite längre söderut återfinns bebyggelseläget för torpet Holmen, innehållande ett par husgrunder. Miljön registrerades som övrig kulturhistorisk lämning 2015 på grund av relativt sent första belägg. Lite längre söderut finns ett enstaka röjningsröse (L1970:590).

Kring höjdpunkt lite längre söderut finns flera lämningar, bl a ett par förhistoriska gravar uppe på det flacka krönet i söder. Det rör sig här om två stensättningar: en större (L1970:589) som mäter cirka åtta

Figur 1 Drönarfoto från sydväst. Till vänster i bilden syns bergtäkten. Den undersökta fossila åkermarken ligger på höjdpunktiet strax ovanför bildens mitt. Drönarfoto: Pär Connellid, Kula AB. Spridningstillstånd Lantmäteriet ärendenummer: LM2020/001822.

Figur 2. Undersökningsområdet med omgivande fornlämningsmiljö (Fornreg).

meter i diameter och en mindre (L1970:588) på endast omkring tre meter (figur 3). Den mindre anges som osäker i Fornsök men läget mycket tätt intill den andra talar starkt för att det verkligen är en grav. Strax intill är även ett röjningsröse upptaget (L1970:510).

Strax söder om "gravhöjden" finns ett par övergivna gårdstomter. Längst i söder, registrerad som fornlämningsmiljö, gården Hackebergs senast bebodda tomt (L1970:531). Det är här inte, som anges i Fornsök, fråga om resterna efter ett torp utan om gårdsbebyggelse. Platsen var, enligt hembygdsföreningens nyligen uppsatta skylt, bebodd fram till 1950 och byggnaderna revs på 1980-talet. Lämningarna är mycket välbevarade och framträder tydligt i den välbetade hagmarken (figur 4). I området finns även en källgrund och flera äldre, karaktärsskapande träd. Strax intill ligger en stensatt liten brunn, registrerad som L1970:701.

Det är osäkert när Hackebergsbebyggelsen etablerades i detta läge. På 1913 års laga skifteskarta ligger den i sydligaste delen av höjden. På en karta från år 1786 återfinns tomten dock några tiotal meter nordväst där om. Platsen är upptagen som objekt L1970:515 i Fornsök. Eftersom synliga arkeologiska spår ovan mark saknas har den statusen ingen antikvarisk bedömning.

Figur 3. Stensättningen L1970:589. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

Figur 4. Grunden efter bostadshuset till gården Hackeberg. Huset, vars längd uppgick till hela 16 meter, var bebott till 1950 och revs under 1980-talet. Objekt L1970:531 i Forsök. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

Tidigare fynd och undersökningar

Odlingslandskap och bebyggelse i äldre kartor

Av de historiska kartorna framgår att det undersökta området med fossil åkermark ligger på mark som tidigare brukats av gården Hackeberg. Gården är belagd skriftligen första gången 1573 (Lundahl 1955) men antas redan under medeltiden ha hört till det närbelägna Tumbäck (Habo torp, 2019). Det är osäkert när Tumbäck blev ståndsmässigt bebyggt. Flera medeltida belägg - det äldsta från 1339 - kan dock tolkas som att gården var betydelsefull och möjligen sätesgård redan under medeltiden. I jordeboken 1539 upptas den under alla omständigheter som ett frälsehemman (Lundahl 1955).

År 1686 karterades sätesgården Tumbäck med sina underlydande rå och rörshemman. Här anges greven Nils Brahe som ägare. Hackeberg låg i slutet inte inom Tumbäcks rå och rör. Undersökningsområdet kring Löfstugeberget redovisas följaktligen inte på 1686 års karta. Vi får emellertid anledning att återkomma till denna karta i diskussionskapitlet i slutet av rapporten (jfr figur 23).

Den första kartan som i detalj redovisar markanvändningen i hela det höglänta området väster om Tumbäck upprättades år 1786 av lantmätaren Pehr Nylandh (figur 5a). Kartan visar sätesgårdens marker och de underlydande gårdarna Kvarnekulla, Simonstorp, Hackeberg, Hackebo och Backebo samt ett antal torp. Hackeberg och Hackebo ligger uppe på höjden i väster medan de övriga är lokaliserade i anslutning i nära anslutning till landsvägen nedanför.

Figur 5a. Utsnitt ur 1786 års karta över sätesgården Tumbäck och dess underlydande gårdar och torp. Den fossila åkermarken L1970:516 återfinns i gården Hackeberg's beteshage (nr 133) i norra delen av kartbilden. Akten P68-52:2 i Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

I figur 5a återges ett utsnitt ur den ovanligt välgjorda kartan, där gårdarnas namn för tydlighetens skull har markerats. Simonstorp återfinns nordost om Kvarnekulla, strax utanför kartbilden. På kartan har även registrerade forn- och kulturlämningar lagts in (jfr figur 2 ovan). Den fossila åkermarken L1970:516 betecknas i beskrivningen som betesmark. I praktiken rör det sig om en stor beteshage som på kartan har nummer 133. Den karakteriseras av lantmätaren som "...dels hög, dels sidländ måslupen kall mark och mindre betesrik, är med Gran och Fuhruskog öfver alt bevuxen...". Strax intill ligger Lövsstugeberget, som kort och gott beskriv som "ett högt Berg".

Lite längre söderut på kartan tar inägomark vid, dels i form av torpet "Stugan", dels gården Hackeberg. Torpet ligger med sin kålgård och sina åkerlyckor (135) rakt söder om Lövsstugeberget. Det sägs vara ett dagsverkstorp som "utgiör 3ne dagsvärken i veckan vid Herregården på egen kost...".

Hackeberg är lokaliserad intill den tidigare beskrivna bergshöjden lite länge söderut. Gården står i förbindelse med betesmarken via en 300 meter lång fägata längs berget. Åkermarken är uppdelad på flera gårdar, närmare bestämt fyra stycken, vilka återges med olika färger. Exempelvis visas åkrarna i "Nohlgjärdet" med grå färg medan tegarna på och i direkt anslutning till höjdpartiet redovisas med gult. De sistnämnda benämns "Bergiagärdet". Närmast intill bebyggelsen finns en åkerteg i den så kallade "Gårdslyckan". Åkermarken sägs i allmänt bestå av sandblandad mulljord och är bemängd med "jordsten och rör". Lantmätaren upplyser inte om vilket odlingsystem som tillämpas.

Det vanligaste fredningssystemet i den här delen av Västergötland tidigare under 1700-talet var tresäde, det vill säga två årligen besådda gårdar och ett i träda. Så är även fallet på flera av de övriga gårdarna i Gustav Adolfs socken. Indelningen av åkermarken i fyra gårdar på flera ställen i 1786 års karta kan avspegla en övergång till fyrsäde, möjligen på initiativ av sätesgården Tumbäck, vars odlingsmark också uppträder i fyra gårdar.

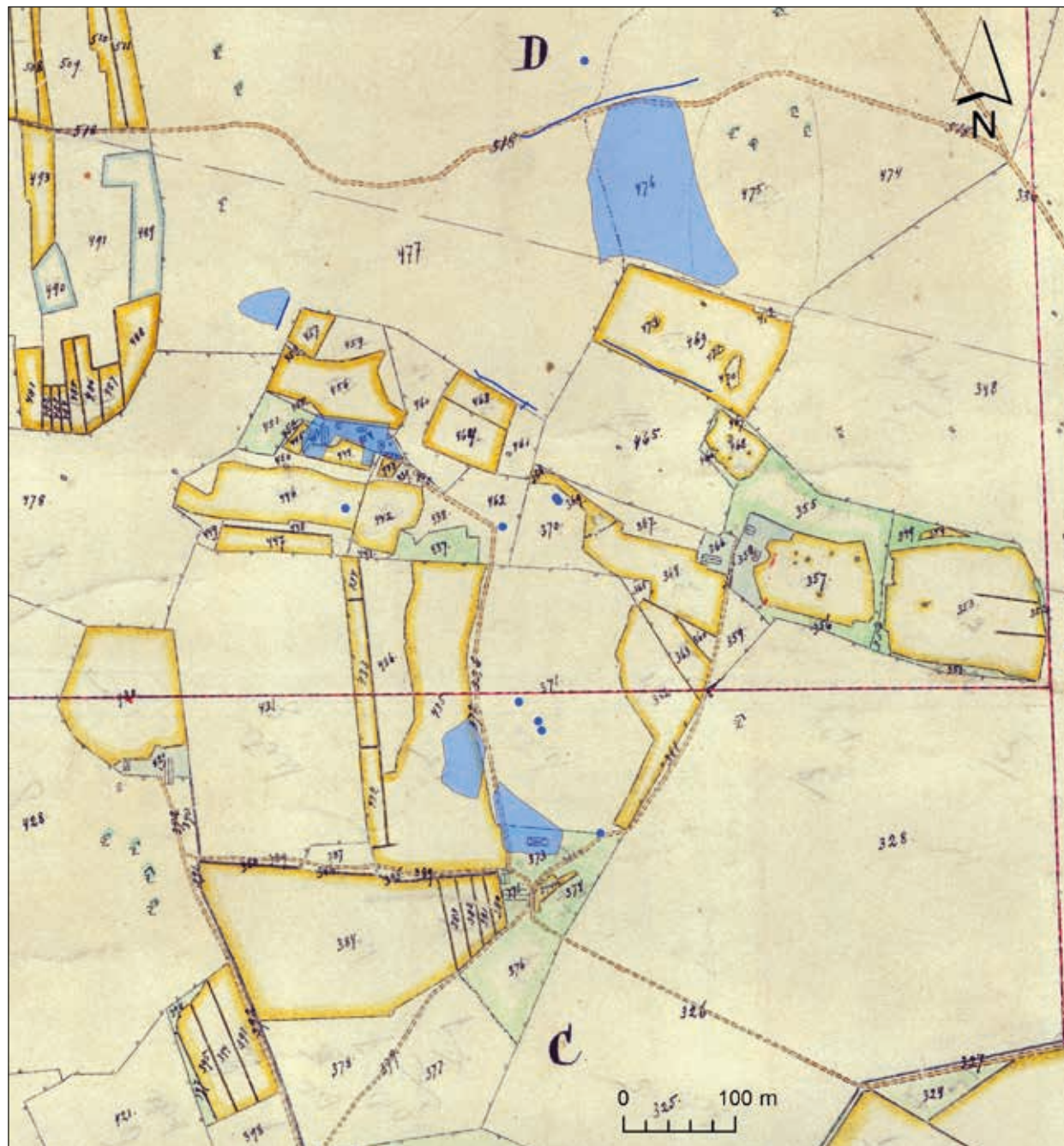
Övergången till fyrsäde är ett uttryck för de förändringar som är på gång under den agrara revolutionens första skede. Hit hörde också bland annat nyodling. Vid Hackeberg har vid lantmäteriförrättningen 1786 en med furuskog bevuxen mosse strax väster om Hackebergs gård dikats. Lantmätaren upplyser om att ägaren till Tumbäck - kaptenen Ehrenpreus - har låtit dika ut marken "i afsigt at vidare till Åker och Äng upodla".

Söder om Hackeberg ligger på 1786 års karta gården Hackebo. De snarlika namnen antyder, som påpekas i Lundahl 1955, någon form av samband. Även Hackebo har fyra ungefär lika stora åkergårdar. Längst till höger i kartbilden syns landsvägen med de intilliggande gårdarna Tumbäck, Backebo och Kvarnekulla. Från 1800-talet finns inga storskaliga kartor men då området hör till Västergötland föreligger den så kallade härads(ekonomiska) kartan. Kartläggningen i före detta Skaraborgs län ägde rum åren 1877–82 (figur 5b). Där framgår bl a att uppodlingen av marken omedelbart söder om forn lämningen L1970:516 har kommit en bit på väg.

Figur 5b. Utsnitt ur härads(ekonomiska) kartan från åren 1877–82, med objekt i Fornsök markerade. Bladet Tumbäck.

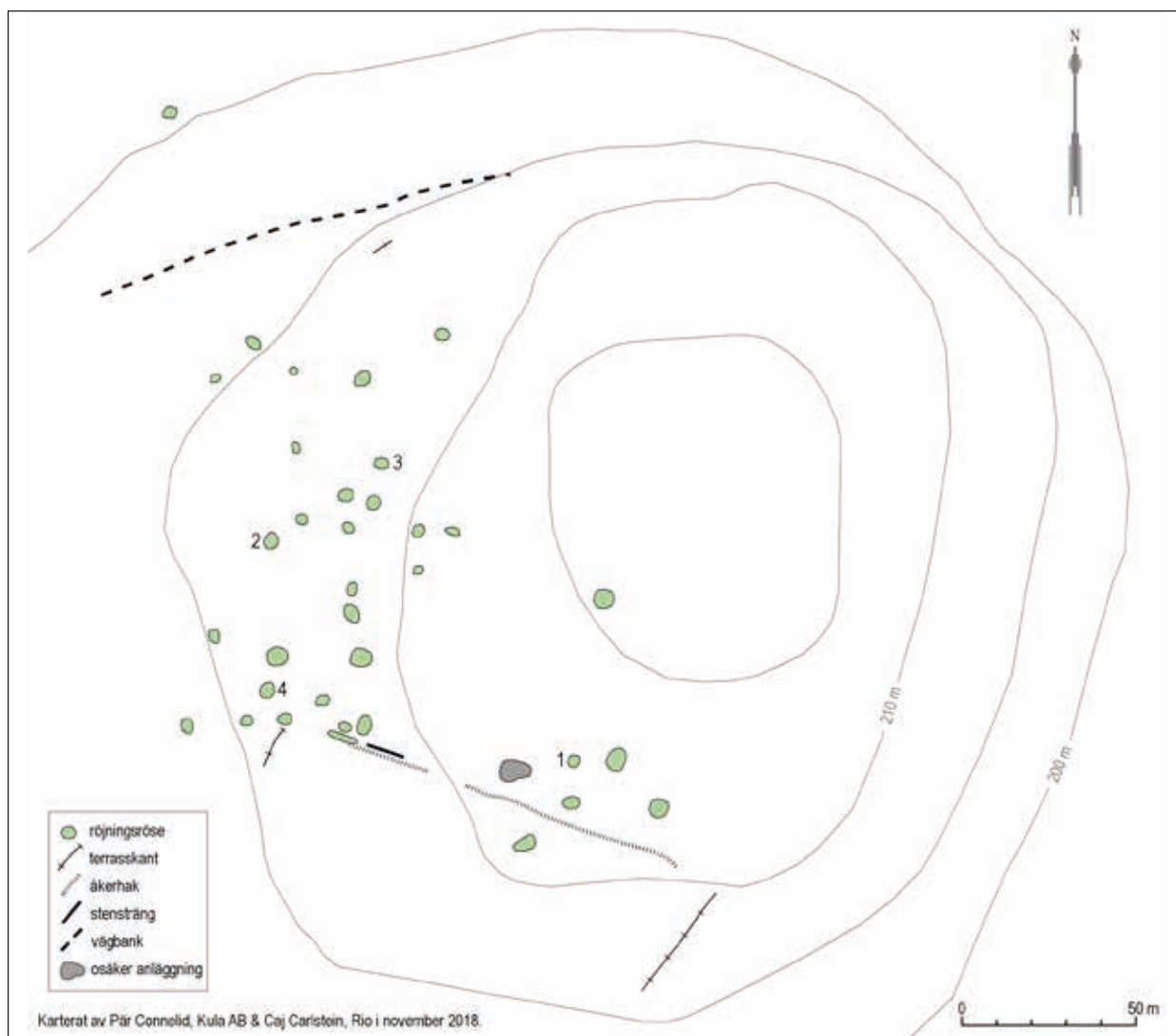
Tumbäck och kringliggande gårdar laga skiftades först år 1913, varvid en detaljerad karta upprättades (figur 6). Ett utsnitt från denna återges här som figur 6. Där framgår att den fossila åkermarken L1970:516 fortfarande ligger på betesmark. En större odlingsyta har emellertid tillkommit omedelbart söder om. Lite längre söderut ligger torpet (Löv)stugan kvar på ungefär samma plats som 1786. I väster har ett torp lokaliserats till det gamla Nohlgärdet. Vid tiden för skiftet 1913 har även gårdstomten vid Hackeberg flyttats till läget något längre söderut.

Figur 6. Utsnitt ur 1913 års laga skifteskarta över Hackeberg m fl. Akten 16-GUT-220 i Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Det fossila odlingslandskapet kring Lövstugeberget

Den fossila åkermarken kring Lövstugeberget karterades med totalstation i början av november månad 2018 (figur 7). Sammanlagt 35 röjningsrösen, några terrasskanter och ett hak mättes in, däribland det tidigare registrerade röjningsröset L1970:616 längst i norr. Utöver odlingsformerna karterades även vägbanken L1970:1893. Den senare sammanfaller med vägstråk på sena kartor och finns inte med 1786. Vägen berördes därför inte vidare av undersökningen.

Figur 7. Fältkarta över den fossila åkermarken vid Löfstugeberget. Renritning: Pär Connellid, Kula AB.

Den fossila åkermarken inom fornlämningsområdet L1970:516 dominerades helt av ett drygt 30-tal röjningsrösen av ålderdomlig karaktär (figur 8). Utöver en kort terrassering i norr kunde inte några andra former iaktas i samband med karteringen. De flesta rösena låg storleksmässigt i intervallet 3–6 meter och var 0,2–0,5 meter höga. Flera anläggningar var påtagligt flacka och svåra att upptäcka i den bitvis mycket kraftiga markvegetationen (blåbärsris och mossa). Någon tydlig skiktning i uppbyggnaden syntes inte men några packningar i södra delen var något högre och föreföll innehålla sekundärt deponerade stenar. Den största koncentrationen av rösen uppträdde i mellersta och sydvästra delen av den karterade ytan.

Huvuddelen av den fossila åkermarken var belägen i svagt sluttande mark mot väster. En handfull rösen i sydost låg i anslutning till en naturligt stenfattig yta i något högre terräng, närmare Löfstugebergets krön. De flesta rösena var här placerade i anslutning till den stenfria markens södra begränsning. Den osäkra anläggningen som är markerad på fältkartan innehöll en glesare stenpackning och var något oformlig.

I granskogen omedelbart söder om röjningsröseområdet var marken helt stenbefriad och innehöll knappt några rösen alls. Detta område hade, som framgick ovan, börjat odlas upp i mitten av 1800-talet och var i bruk ännu i början av 1900-talet. Den sentida åkermarken avgränsades i norr av det inmätta haket och en låg terrasskant i väster. En del av den bortröjda stenen var placerad i stensträngen och ett röse.

De enskilda odlingsytorna var delvis synliga som ett par, tre meter breda och svagt välvda bruknings-tegar, separerade av slutfårar (efter plog). Den östra terrasskanten var uppemot 0,6–0,7 meter hög och verkade inte anpassad till systemet med tegplöjda parceller. Längre österut avgränsades åkermarken av ytterligare en tydlig terrasskant.

Figur 8. Utblick över den fossila åkermarken från nordväst. I förgrunden syns ett kraftigt övervuxet röjningsröse. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

Den sentida åkermarken sträckte sig ett hundratal meter söderut. I den södra delen fanns flera röjningsrösen, bland annat ett antal flacka packningar som påförts sten sekundärt. Förekomsten av rösen i ytterområdet och ett nära rumsligt samband med det ålderdomliga röseområdet i norr talar starkt för att 1800-talets uppodling skett på ytor som redan varit röjda. Frånvaron av tippar eller andra anläggningar med sammanförd röjningssten kan tyda på att man valt att odla upp mark med naturligt låg stenhalt och med gynnsam orientering mot söder. Terrasskanten i sydöstra delen av fältkartan skulle också kunna vara ett resultat av brukning som föregått 1800-talets nyröjning.

Den karterade fossila åkermarken täcker uppskattningsvis en sammanlagd yta på ungefär ett hektar. Det ålderdomliga formspråket gjorde att den redan i samband med 2015 års utredning bedömdes ha hög ålder och en stor arkeologisk informationspotential. Mot bakgrund av tidigare genomförda undersökningar i liknande miljöer i såväl Jönköpings län som Västergötland torde ursprunget ligga klart före den agrara revolutionen. Som framgick ovan tyder även uppgifterna i de äldre kartorna över området på att de senaste odlingsaktiviteterna i röjningsröseområdet ligger före åtminstone 1700-talet.

Lokalens läge i Västergötland (idag dock Jönköpings län) men mycket nära Smålandsgränsen, är intressant mot bakgrund av den stora mängden jämförelsevis "sena" dateringar som föreligger från röjningsröseområdena i Jönköpings län. Många fossila odlingsmiljöer har här visat sig inte bara vara återupptagna under 1500/1600-talen; de är av allt att döma *helt och hållet* ett resultat av röjningsverksamhet under nyare tid (jfr Lagerås 2013 och Engman m. fl. 2015). Detta kontrasterar delvis starkt mot resultaten från röseområdena i framför allt Västergötland. Dateringarna från exempelvis det ganska närbelägna Sjuhäradsbygden visar att en mycket stor del av de "traditionella" röjningsröseområdena ytterst går tillbaka på röjning och odling under senare delen av bronsålder eller äldre järnålder (jfr Mascher 1993 och Connelid 2016).

Utgrävning av fossil åkermark

Metod

Sammanlagt fyra röjningsrösen av lite olika karaktär och storlek grävdes ut. De utvalda rösena återfanns inom olika delar av området. Därtill undersöktes den närbelägna terrasskanten inom det sent odlade avsnittet söder om röseområdet.

Tre av rösena undersöktes genom att halva anläggningarna rensades fram för hand, beskrevs och fotograferades. Ett röse (nr 3) "snittades" direkt med grävmaskin. Friläggandet av stenpackningarna möjliggör iakttagelser kring hur rösena är uppbyggda rent morfologiskt. Denna information riskerar många gånger att gå förlorad om man enbart halverar anläggningarna och nöjer sig med att rensa fram en profil.

Framrensningen och fotograferandet av stenpackningarna kan även sägas vara en grundläggande del av själva dokumentationen. Efter rensning avlägsnades knappt hälften av stenmaterialet, varvid en cirka 0,5 meter bred "bänk" lämnades kvar. Den senare grävdes igenom för hand och provtogs. Slutligen rensades en profil fram, vilken fotograferades. Renritning av profilen har skett med utgångspunkt i foton (tagna med stativ) och en noggrann beskrivning (i fält) av stratigrafin. Terrasskanten i sydost grävdes igenom med grävmaskin i ett sent skede av undersökningen.

I schaktbeskrivningarna här nedan redovisas markhorisonter i profilerna med utgångspunkt i jordmånsförhållandena. Matjord anges således med beteckningen Ap och anrikningshorisonterna därunder med B.

Röjningsröse 1

Anläggningen var belägen i ett lite högre terrängavsnitt i sydöstra delen av den karterade ytan. Den syntes före undersökningen vara 3,5–4,0 meter stor, något oval till formen, och bevuxen med mossa, ormbunkar, diverse smått buskage samt (i norra delen) ett par björkar (figur 9).

Figur 9. Röjningsröse 1 framrensat. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

Södra hälften av röset rensades fram för hand, varvid en påtagligt flack, något oval (NO-SV) stenpackning framträdde. I nordöstra delen fanns ett par, tre jordfasta block. Packningen dominerades av 5–15 respektive 30–40 centimeter stora stenar överst. Röjningsrödet var rakt igenom jordinblandat och gav ett mycket ålderdomligt intryck. Centralt i röset (i profilen) fanns en stubbe.

I rösets högsta parti (i mellersta delen av profilen) fanns många 5–10 centimeter stora stenar samt ett 60 centimeter stort, ganska lösta liggande block överst. Kombinationen av de minsta stenarna och det större blocket i detta parti, som låg närmast den senast brukade marken i norr, gav upphov till misstanken om sekundär röjningsverksamhet.

Genomgrävningen visade sig att marken under röset innehöll många jordfasta stenar. Det största blocket fanns till höger i profilen (vid cirka 3.0). Läget intill den naturligt stenfria odlingsytan i norr och den större ansamlingen av sten i denna del av röset talar för stenarna i ett första skede kan ha skett kring blocket. Hela stenpackningen var, som redan nämnts, jordfylld. I botten övergick den brunfärgade fyllningen i en beige/ljusbrun B-horisont. Ingen antydning till rostjord syntes. Jordarten kan beskrivas som sandig silt. Matjorden utanför röset var 8–10 centimeter mäktig och flammig i färgen. Överst syntes en svag podsolerung. Stubben i rösets mellersta del hade påverkat stenpackningen, vilket förklarar avsaknaden av stenar i denna del av profilen (figur 10).

Träkol förekom ymnigt i hela schaktet men var tydligt koncentrerad till övergången mellan fyllning/matjord och B-horisonten. I övrigt uppträdde endast enstaka fragment av små bitar. Sammanlagt fem prover från mellersta delen av röset och i övergången mellan fyllningen och anrikningshorisonten insamlades och träslagsbestämde. Björk, ek och en bit Salix påträffades (bilaga 1). Tre prover ¹⁴C-analyserades (bilaga 2).

De tre daterade proverna togs på jämna avstånd under packningen, i samtliga fall strax ovanför övergången mellan fyllning och B-horisont. Det äldsta provet (Ua-63406) insamlades direkt under en av bottenstenarna i rösets förmodade äldsta del, nära blocket till höger i profilen. Det hamnade i intervallet AD 1040–1230, det vill säga tidig medeltid. Provet Ua-63407 togs cirka en meter längre ut och visade sig vara något yngre: AD 1290–1410. Det yngsta provet (Ua-63405) togs cirka en meter från ytterkanten, i västra delen av röset. Åldern hamnade i intervallet AD 1470–1640. Även om inte alltför långtgående slutsatser kan dras, fördelar sig åldern på proverna logiskt, med den äldsta dateringen närmast blocket i öster. Sekvensen indikerar onekligen att röset vuxit mot väster i samband med nyröjningar.

Röjningsröse 2

Röset låg i nedre, västra delen av den fossila åkermarken och syntes vara 4–4,5 m stort och 0,3–0,4 högt (figur 11). Det var kraftigt övervuxet med blåbärsris, ormbunkar, mossa och gräs. Marken sluttade svagt mot väster.

Rensningen var besvärlig och försvårades av finmaskiga rötter över hela ytan. Successivt framträdde dock en jordblandad, relativt homogen stenpackning som överst dominerades av 25–35 centimeter stora stenar med inslag av både mindre och enstaka större. Många stenar var rundade. I nedre ytterkanten låg ett 50 centimeter stort block överst. Packningen gjorde ett mycket ålderdomligt intryck (figur 12).

Flera av de större stenarna i ytterkanten av packningen visade sig vid genomgrävning vara jordfasta. Mängden naturlig sten i marken under röset var överhuvudtaget mycket stor. Rösepackningen bestod av ett ganska blandat material i ungefär tre skikt, till synes utan inbördes skiktning. I nedre delen fanns ett ganska mäktigt skikt med matjord/fyllning ovanpå de översta stenarna (jfr profilritningen). Den överlag brunfärgade fyllningen övergick i botten i en blek, ljusbrun/beige B-horisont. Övergången var ojämn men bitvis tydlig. Något längre ned i B-horisonten fanns flera större järnutfällningar (figur 13).

Även i detta schakt förekom relativt mycket träkol i övergångszonen mellan fyllning och B-horisont. Sju volymer med flera bitar i varje insamlades längs hela profilen. Träslagen fördelar sig ganska jämnt mellan björk-ek och gran-tall, (bilaga 1). Två prover (Ua-63408 och Ua-63409) i övre delen av anläggningen lämnades in för ¹⁴C-bestämning och visade sig vara praktiskt taget likåldriga. Kolbitarnas ålder återfinns i intervallet AD 1290 (1300)–1420, det vill säga senmedeltid (bilaga 2).

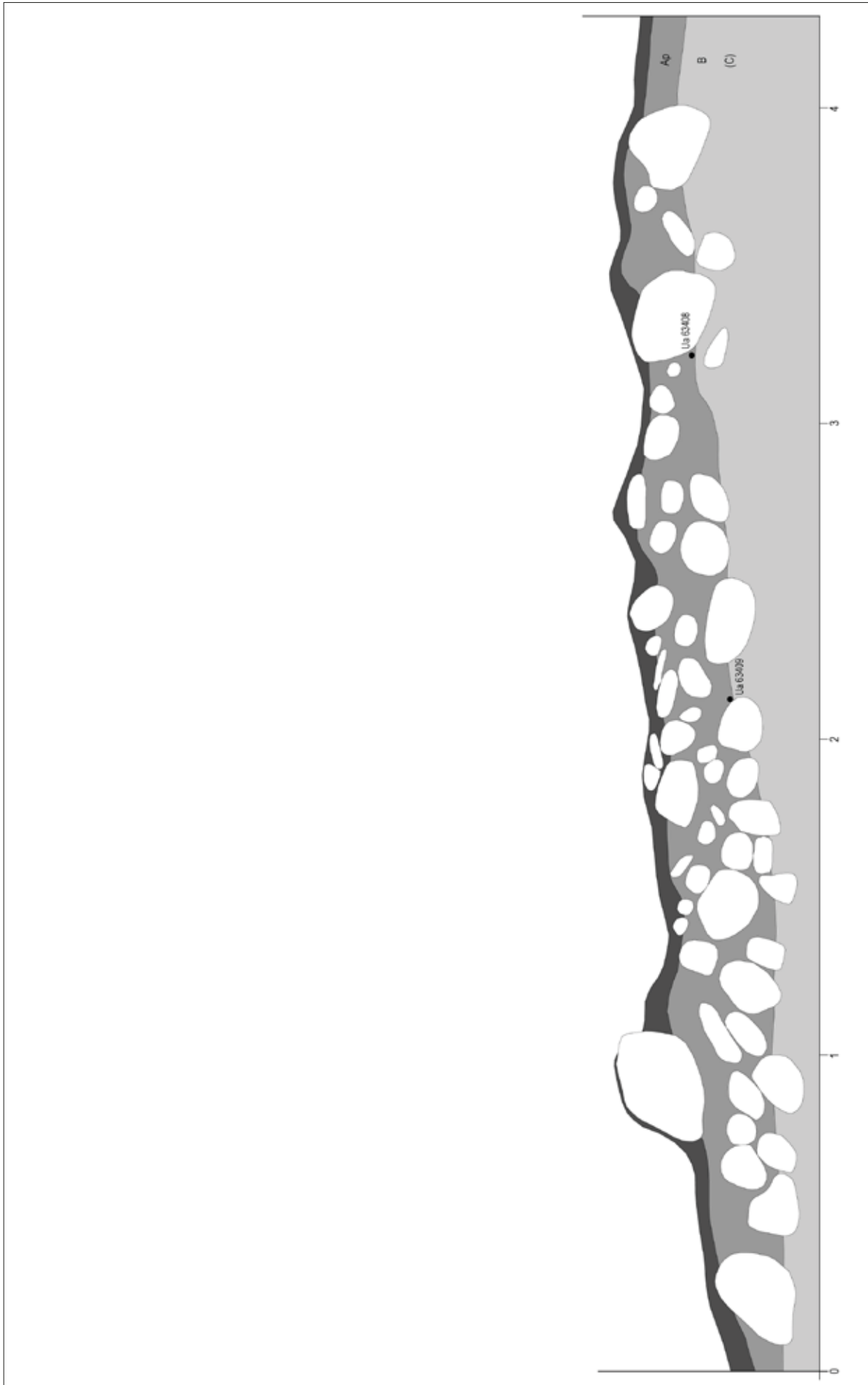
Figur 10. Profil genom röjningsröse 1.

Figur 11. Røjningsröse 2 före undersökning. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

Figur 12. Røjningsröse 2 framrensad. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

Figur 13. Profil genom röjningsröse 2.

Röjningsröse 3

Detta röse avvek formmässigt något från övriga inom den karterade ytan genom att vara lite högre (figur 14). Det föreföll före undersökning vara cirka tre meter i diameter och mellan 0,4 och 0,6 meter högt. Stenmaterialet var placerat kring ett drygt en meter stort block i norra delen. Anläggningen var kraftigt övervuxen med mossa och blåbär.

Knappt (västra) hälften av röset grävdes bort med maskin och en drygt 50 centimeter bred "bänk" undersöktes. Närmast blocket fanns ett par skikt sten i storleksintervallet 15–25 centimeter som helt saknade jordfyllning. I denna del fanns även ett löst liggande, 40–50 centimeter stort block överst. Situationen tolkades som resultatet av en nyröjning. Längre ut från blocket, mot söder, var packningen betydligt lägre och bestod av stenar med varierande storlekar. Stenarna låg här, liksom på samma nivå in mot blocket, i brunfärgad jord (figur 15).

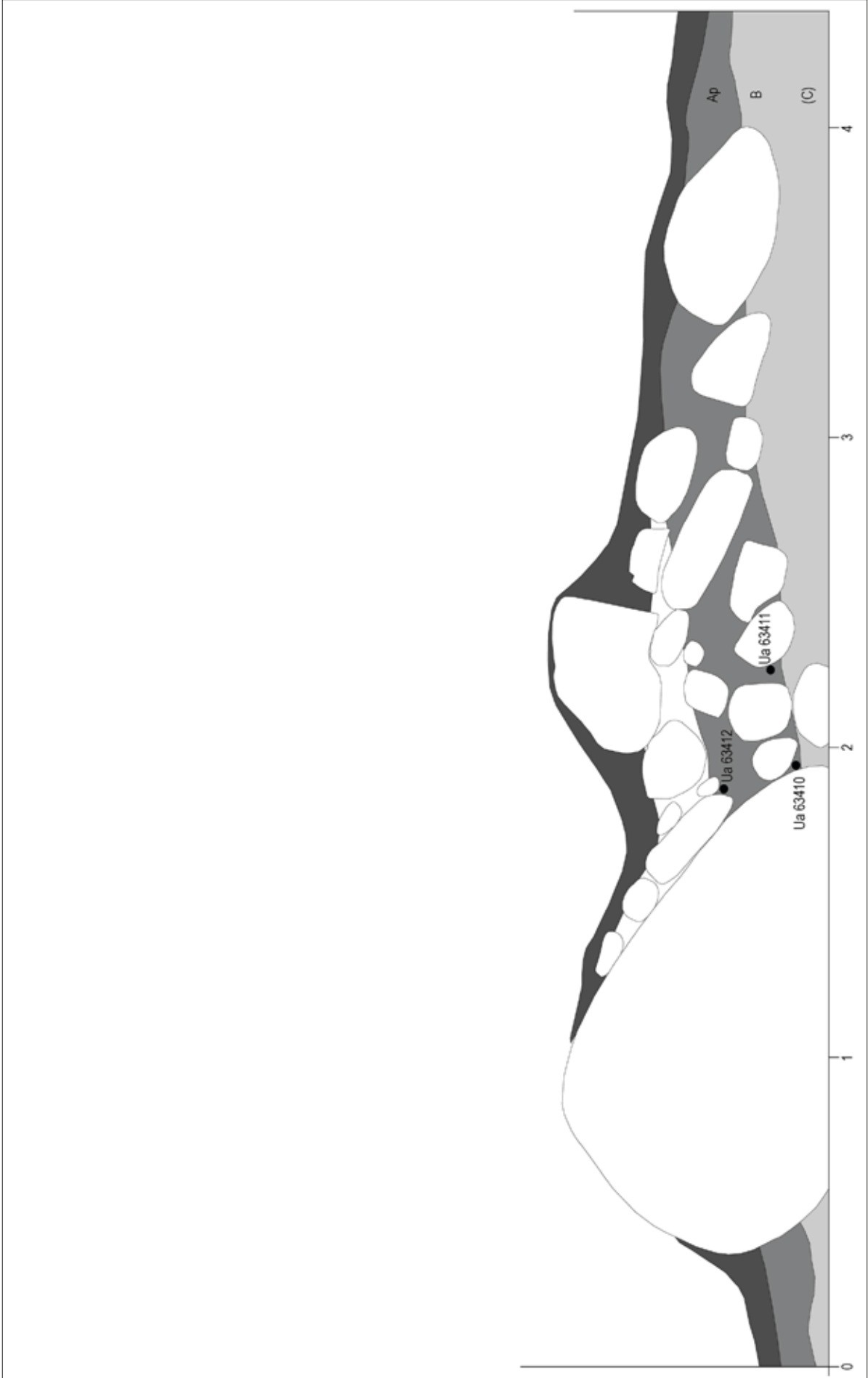

Figur 14. Röjningsröse 3 före undersökning. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

Träkolet uppträdde ymnigt på flera nivåer, dock med de största kvantiteterna i under delen av den cirka 30 centimeter mäktiga fyllningen, närmast övergången mot B-horisonten. Sammanlagt sju volymer innehållande flera bitar insamlades, de flesta på bottennivån.

Träslagsbestämningen resulterade i en mycket stor andel granfragment (bilaga 1). Inte mindre än 21 av de 24 analyserade bitarna utgjordes av gran. Två granbitar (Ua-63410 resp. Ua-63411) från bottennivån valdes ut för ¹⁴C-analys. De var likåldriga och hamnade i tidig medeltid: AD 1050–1260 resp. 1040–1250 (bilaga 2).

För att försöka ringa en eventuell återrojning som hänger samman med deponeringen av det översta stenmaterialet närmast blocket lämnades ett prov in från fyllningens övre del, strax intill blocket. Här fanns relativt gott om träkol. Ett björkfragment i en volym med flera granbitar valdes ut för datering. Provet (Ua-63412) hamnade i intervallet AD 1460–1640 och stärker misstanken om att åkermarken återbrukats under detta tidsskede.

Figur 15. Profil genom röjningsröse 3.

Röjningsröse 4

Anläggningen var belägen i sydvästra delen av det karterade området, i svagt sluttande terräng strax utanför den sentida odlingsmarken. Den hade svagt oval form och syntes vara cirka 3 x 4 meter stor (figur 16). Flera större (uppemot 50 centimeter) stenar avtecknade sig tydligt under mossan i sydöstra delen av röset. Stenpackningen hade annars, i likhet med de flesta andra rösena i området, ett mäktigt vegetationsskikt bestående av blåbärsris, ormbunkar och gräs.

Nordöstra hälften av röset rensades fram för hand, varvid en delvis (ytterst) ganska gles packning framträdde. Ovanpå och delvis något ned i packningen fanns en mycket tät "filt" av rötter, vilket gjorde rensningen besvärlig. Centralt i packningen och i dess västra del fanns överst ett relativt homogent skikt med 20 centimeter stora stenar. Under dessa låg storleken kring 30 centimeter. I öster dominerade flera glest liggande stenar kring 40 centimeter. Dessa gav ett tydligt intryck att komma från en sekundär röjning. Hela stenpackningen hade emellertid jordfyllning, vilket gav anläggningen ett allmänt ålderdomligt utseende.

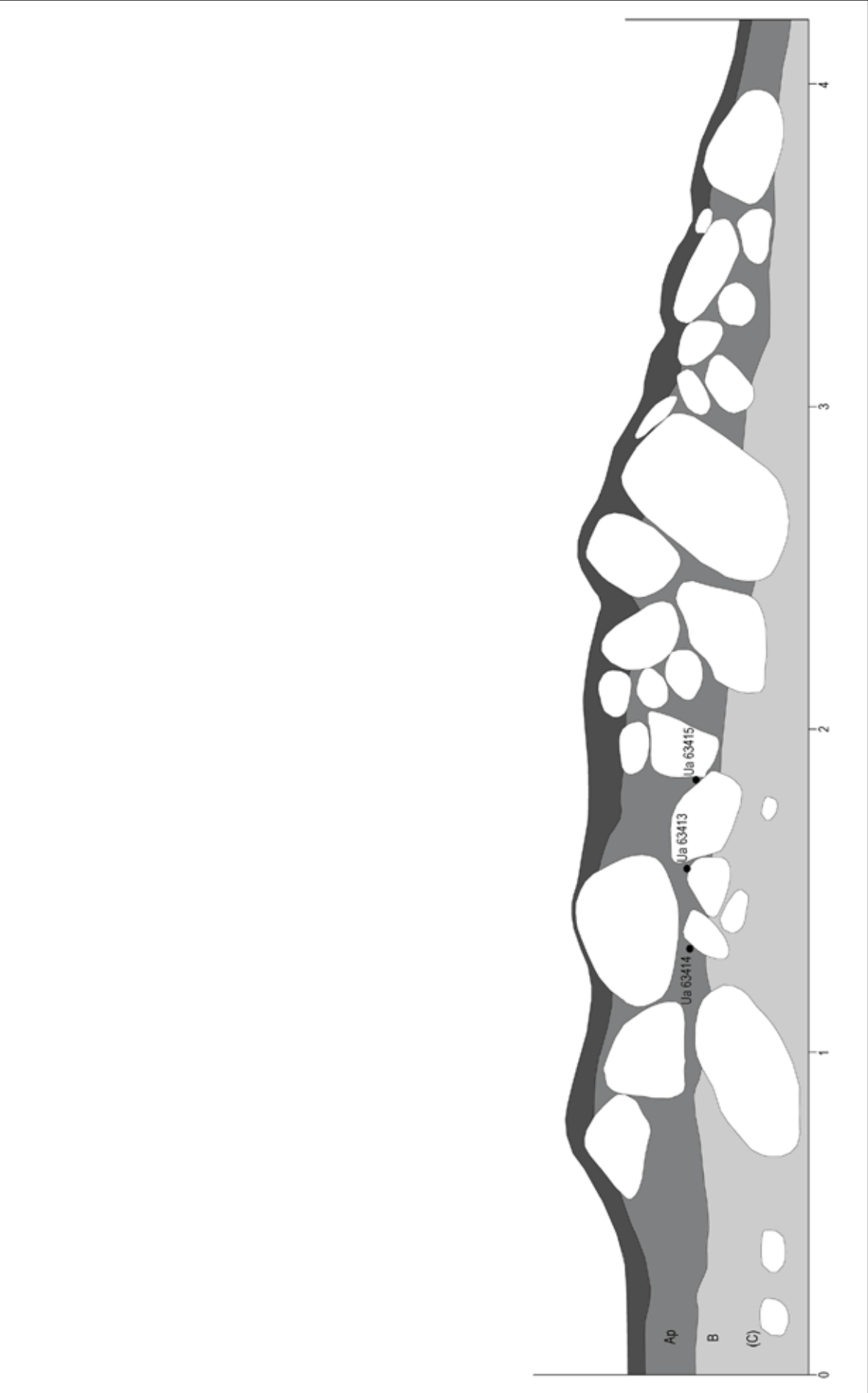
Under genomgrävning och profilrensning framkom ett par större, jordfasta block. Ett av dessa uppträdde mellan 2,40 och 3,00 i profilen och kan möjligen vara blocket (eller ett av blocken) som röset ursprungligen byggts kring. Ett annat jordfast block låg strax framför profilen, något till vänster om det förra. Rösets fyllning var homogent brunfärgad, delvis med en dragning åt det mörkare hållet, och övergick ganska tydligt i en beigefärgad B-horisont utan rostjord. Däremot förekom järnutfällningar något längre ned i den sandigt-siltiga jorden (figur 17).

Träkol förekom ganska frekvent, dock något mer sparsamt än i röse 2 lite längre norrut. I likhet med de flesta andra anläggningarna uppträdde det mesta träkolet i fyllningens undre del och alldeles i övergången mot B-horisonten. Sex provvolymmer insamlades, innehållande sammanlagt 12 fragment. Mer än hälften av dessa visade sig bestå av bark, tre stycken tall, två gran och en björk (bilaga 1). I ett försök att ringa in den sekundära röjningsverksamheten som antogs avspelas i de löst liggande, större stenarna till vänster i profilen, lämnades tre kolprover in för ¹⁴C-bestämning från denna del av anläggningen.

Två av proverna (Ua-63413 och 63414) uttogs i fyllningen strax under de stora stenarna. Det tredje provet (Ua-63415) togs något längre in, i anslutning till den förmodade, äldsta delen av packningen (bilaga 2). Samtliga prover befanns vara ungefär samtida och återfinns i två sigma-intervallet från 1640–1660 och fram i modern tid. Med hänsyn till rösets allmänna karaktär, med bland annat jordinblandning, och de äldre kartornas uppgifter framstår det som högst sannolikt att träkolet avspeglar röjningsaktiviteter under 1600-talet eller senast under 1700-talets första hälft.

Figur 16. Röjningsröse 4 framrensat. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

Figur 17. Profil genom röjningsröse 4.

Terrasskanten i sydost

Den undersökta terrasskanten var ungefär 35 meter lång och, med NO-SO orientering, belägen i den sentida odlingsmarken söder om röjningsröseområdet på Lövsstugeberget (figur 18). Höjden uppgick som mest (i norra delen) till ungefär 0,7 meter. Denna mäktighet bedömdes inte helt och hållet vara ett resultat av den sentida odlingen (under 1800-talet) utan skulle hypotetiskt kunna hänga samman med äldre verksamhet.

Ett schakt grävdes därför med grävmaskin tvärs över terrasskantens mäktigaste del. Förutom ett något mörkare övre skikt (10–12 centimeter) syntes ingen skiktning i den knappt 60 centimeter mäktiga matjorden. Den brunfärgade matjorden övergick i en B-horisont med beige-ljusbrun nyans. Steninnehållet i kolluviet var lågt. Kolluvium bildas vid lång tids åderbruk i sluttande åkermark. Jordmassorna förflyttas nedåt och ett jordlag av viss mäktighet, ett kolluvium, skapas på den nedersta åkertegen.

Träkolsfrekvensen var mycket låg i kolluviets övre del men ökade markant i nedre hälften. Tre volymer innehållande sammanlagt nio fragment insamlades och träslagsbestämdes. Fyra bitar utgjordes av barrträd: två gran, en tall och en liten bit en. Vidare fanns tre bitar björk samt en ek (bilaga 1). Två prover från något separerade nivåer i kolluviets bottendel valdes ut för datering. En mycket stor bit björk (Ua-63417) från 5-centimetersnivån ovan övergången mot B-horisonten hamnade i tidsintervallet AD 1320–1450, det vill säga senmedeltid (bilaga 2).

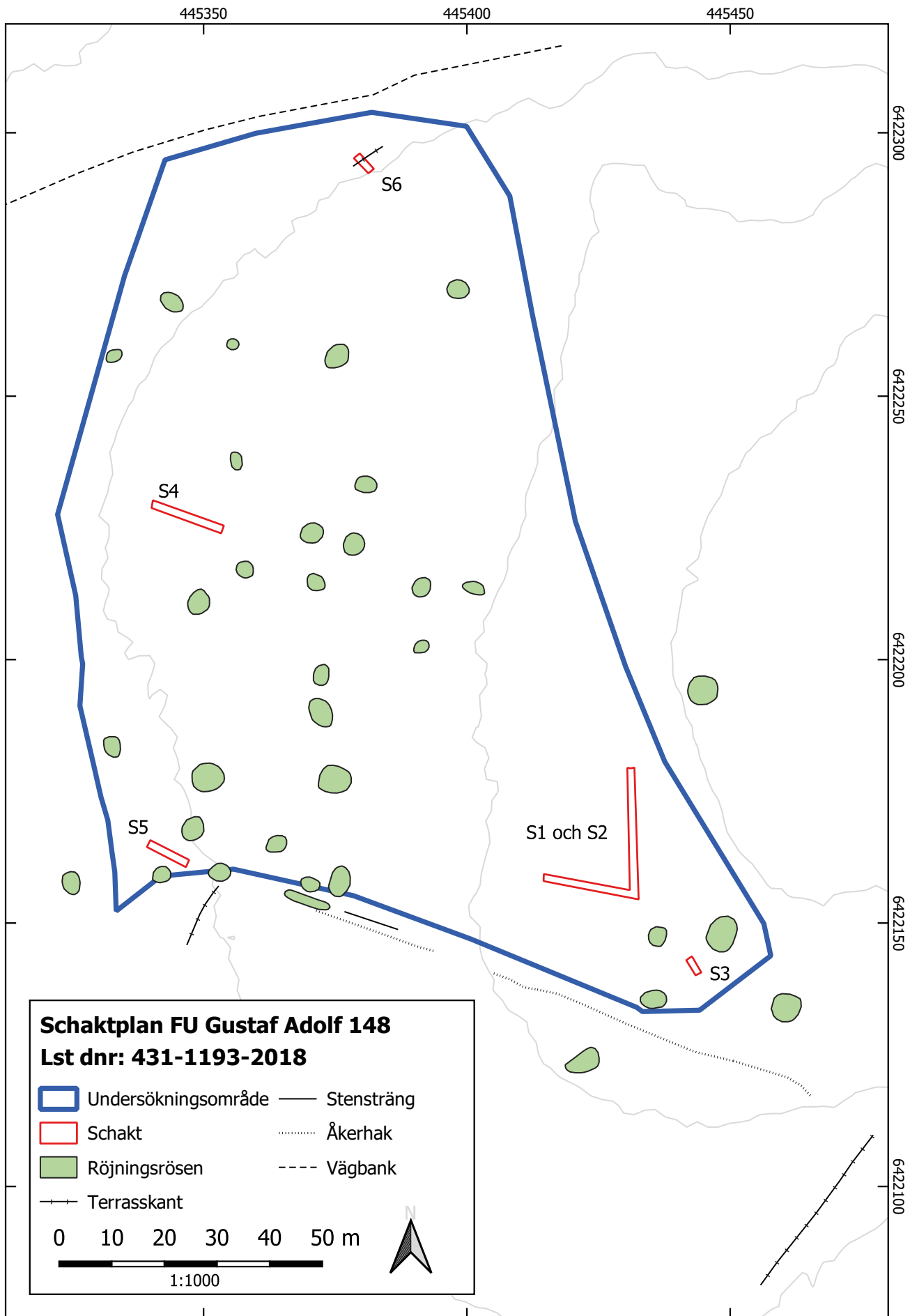
Det andra provet, en mycket stor bit gran, togs från en volym cirka tio centimeter ovanför övergången. Den visade sig vara yngre och återfinns i intervallet AD 1680-nutid. Den yngre dateringen, som alltså uttogs nära kolluviets botten, skulle kunna tyda på att huvuddelen av matjorden ackumulerats under en relativt kort tid i samband med den avslutande brukningsfasen.

Figur 18. Den undersökta terrasskanten före undersökning. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

Schaktning vid förundersökningen

Inom förundersökningsytan drogs sex maskingrävda sökschakt, S1-6, bilaga 3 (figur 19). Schakten förlades på ytor mellan röjningsröset och var av varierad längd, mellan 3–24 meter. I ett schakt, schakt S1, påträffades ett flintavslag. Fyndet återdeponerades i schaktet. Inga anläggningar påträffades, men stora skillnader i stenmängden i marken noterades mellan de olika ytorna. I schakt S1 och S2 iaktogs endast ett par mindre stenar, och ytan inom vilken schakten drogs tolkas som stenröjd. Ett av schakten (S6) placerades över en förmodad terrasskant. Schaktet placerades där i syfte att säkerställa eller avfärda

lämningen. Efter schaktningen kunde terrasskanten avfärdas, då inga tecken på en uppbyggs konstruktion kunde noteras. Fyra röjningsrösen valdes ut för vidare undersökning. Urvalet baserades på form, karaktär och placering inom området för att få ett så representativt material som möjligt.

Fynd

I S1 påträffades ett avslag av flinta. Fyndet återdeponerades i schaktets nordostligaste hörn.

Sammanfattning och tolkning av grävresultaten

Sammanlagt fyra röjningsrösen och en terrasskant i den intilliggande, relativt sent odlade marken undersöktes. Stenpackningar i rösena var helt eller till största delen jordblandade, vilket tillsammans med rösenas uppbyggnad, ingående stenmaterial etcetera gav dem en allmänt mycket ålderdomlig prägel. Avsaknaden av större volymer block eller småsten överst talar för att den senaste brukningen av åkermarken i stort sett helt ligger före 1700-talet, såsom indikeras av det äldre kartmaterialet.

Totalt tretton stycken ¹⁴C-prover, baserade på enstaka (överlag stora) bitar, processades. Den totala mängden prover och flera dateringar från varje enskild anläggning skapar förhållandevis goda förutsättningar att tolka mönstret som framträder i provserien. Tre dateringar från tidig medeltid, ungefärligen i tidsspannet AD 1040–1260, torde utgöra den äldsta tidshorisonten. Alla tre proverna kommer från de äldsta delarna av röse 1 respektive röse 3. Med en viss marginal för träkolets egenålder indikerar proverna att den första röjningen i området ägde rum under 1100- eller senast under första hälften av 1200-talet. Träslagsbestämningen tyder på att både ek/björkskog och gran röjdes bort under denna fas.

Den andra tidshorisonten indikeras av fyra prover som tämligen samlat uppträder inom tidsintervallet AD 1290–1450. Proverna härrör från tre olika anläggningar, däribland bottenprovet i terrasskanten. Tolkningen kompliceras i detta fall av att två sigma-intervallet sträcker sig ned i högmedeltid, det vill säga före 1350. Egenåldern innebär även här att röjningsaktiviteterna som avspeglas bör sökas i den yngre delen av perioden. Mot bakgrund av agrarkrisen och att stora markområden snarast togs ur drift under några generationer från 1350 och framåt, torde röjningarna ha ägt rum under senmedeltid. Kanske avspeglar dateringarna återröjning av marken efter en ödeperiod? Björk dominerar bland de bortröjda träden.

Två dateringar återfinns i intervallet AD 1460–1640. Perioden överlappar nästan den föregående och det finns en möjlighet att det rör sig om samma fas, det vill säga återuppodling av mark som legat öde under agrarkrisen.

En fjärde tidshorisont avspeglas i de tre dateringarna från den stratigrafiskt säkerställda, yngsta delen av röse 4 samt från övre nivån i terrasskanten. Båda formelementen har nära rumslig anknytning till den under 1800-talet uppodlade marken söder om röjningsröseområdet. Dessa dateringar är dock svårtolkade. Dateringarna från röse fyra förefaller avspegla röjningsaktiviteter under 1600-talets senare del eller början av 1700-talet.

Den yngre dateringen från terrasskanten kan härröra från samma tid men implicerar i så fall att huvuddelen av matjorden ackumulerats under denna period eller i samband med den avslutande brukningen under 1800-talet. Det sistnämnda är naturligtvis fullt möjligt eftersom det bara rör sig om ungefär knappt en halv meter matjord. Det skulle likväl innebära att intensiteten i brukningen varit hög.

Omlandsstudie och avslutande diskussion

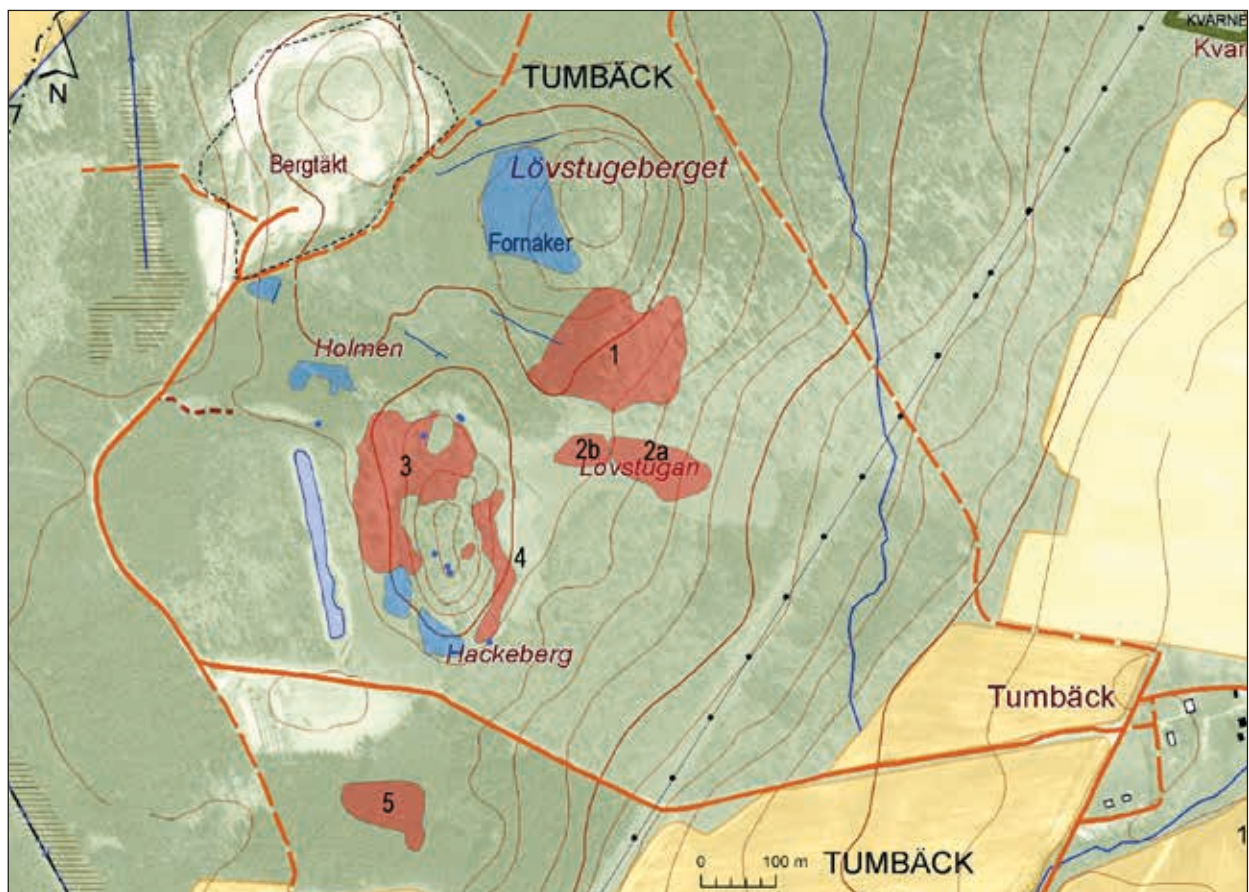
Med syftet att skapa ett säkrare tolkningsunderlag för resultaten från undersökningarna inom den fossila åkermarken L1970:516 genomfördes en kompletterande fornminnesinventering i landskapet kring Lövtugeberget. Bevarandeförhållandena i södra Sveriges skogsbygder är erfarenhetsmässigt sådana att det nästan *alltid* finns skäl att studera omgivningarna närmast omkring enskilda, detaljstuderade ytor.

Detaljkarterade och/eller utgrävda lämningar har ofta varit en del av större tids-rumsliga sammanhang som ännu är möjliga att få grepp om och tolka (jfr Connelid 2014). För att närmare förstå den landskapshistoriska kontexten kring den fossila åkermarken L1970:516 kändes det angeläget att till exempel kontrollera förekomsten av liknande lämningar norr om Lövtugeberget och bergtäkten.

Inventeringen utfördes under sammanlagt lite drygt en arbetsdag och omfattade terrängavsnitten både norr och söder om Löfstugeberget. Bland annat kontrollerades den gamla inägomarken kring höjden vid Hackebergs gamla tomtplatser. Inventeringen inriktades på att identifiera större, sammanhängande ytor med fossilt odlingslandskap eller andra lämningar som kunde bidra till förståelsen av hur landskapet kring Löfstugeberget som helhet utnyttjats över tid. Detaljerade avsökningar av samtliga områden var inte möjliga. Intrycket är dock att stora delar av den lägre terrängen, till exempel ned mot Tumbäck i öster, överlag är ganska fuktig och aldrig har varit uppodlad.

Resultaten av inventeringen

Resultaten av den kompletterande fornminnesinventeringen redovisas i figur 20. Några fossila odlingsmiljöer påträffades, som synes, inte norr om bergtäkten och Löfstugeberget. Söder om Löfstugeberget registrerades däremot inte mindre än fem områden med fossil åkermark, två större och tre mindre samt torpet Löfstugans gamla tomtplats. De fossila odlingsmiljöerna innehåller både sent brukade ytor med ett delvis ålderdomligt formspråk (t ex äldre röjningsrösen med yngre material överst) och odlingsmark där den senaste brukningen i allt väsentligt ligger före lantmäterikartornas tid.

Figur 20. Resultatet av fältinventeringen kring Löfstugeberget. De nyregistrerade lämningarna är markerade med röd färg och beskrivs i texten nedan. Tidigare upptagna objekt i Fornsök återges med blå färg.

På den södra utlöparen av Löfstugeberget finns en större, sammanhängande yta med varierat innehåll (område 1 i figur 20). Västra delen sammanfaller med den under 1800-talet återupptagna åkermarken intill fornlämningen L1970:516. Här finns tiotals röjningsrösen av olika karaktär, där stratigrafin med äldre rösen i botten och yngre stenmaterial överst framträder tydligt. Sent brukade ytor avgränsas i nederkanten av en "avslutningsterrass" vars mäktighet indikerar att även denna kan ha ett ursprung i de äldre odlingsaktiviteter som påvisats i samband med utgrävningen. I områdets östra del uppträder formerna glesare men även här finns flera ålderdomliga rösen och ett par terrasskanter. Huvuddelen av marken i öster har inte brukats under "karttid".

Strax söder om ovan nämnda område finns ett 20-tal röjningsrösen av olika karaktär och storlekar (område 2a). Rösena uppträder helt inom den ännu i början av 1900-talet brukade åkermarken vid torpet Lövstugan. Som framgår av fotot i figur 21 är det fråga om en ålderdomlig odlingsmiljö, med bitvis tätt liggande rösen. Även här framgår det tydligt att rösena har ett ursprung långt tillbaka i tiden men att de successivt har påförts sten under lång tid. Den mest ålderdomliga delen, med röjningsrösen, registreras som fornlämning.

Figur 21. Fossil åkermark vid torpet Lövstugan. Åkermarken brukades här in på 1900-talet men har mycket ålderdomlig karaktär, med ett 20-tal röjningsrösen. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

Strax intill område 2a finns ännu synliga spår efter torpet Lövstugan, bland annat i form av grunden efter boningshuset (område 2b). Lite längre västerut, där hembygdsföreningens skylt är uppsatt, syns rester efter en ekonomibyggnad på laga skifteskartan. Torpet är enligt hembygdsföreningens uppgifter belagt i skriftliga källor redan under andra hälften av 1600-talet. Tomten kan således klassificeras som fornlämning. På och närmast omkring den markerade bergshöjden på Hackebergs gamla inägomark finns en välbevarad och genom bete väl exponerad kulturmiljö med synnerligen varierat innehåll (figur 22). Som redan nämnts, är två stensättningar placerade på bergets södra del; längs dess södra och sydvästra kant finns Hackebergs gamla gårdstomter.

Den fossila åkermarken väster och norr om berget (område 3) består dels av Hackebergs in i sen tid brukade "hemåkrar" inom det så kallade "Lagiärdet", dels av ytor som inte alls odlats under de senaste århundradena. Den relativt sent brukade marken väster om höjden innehåller flera stora och i grunden säkerligen gamla röjningsrösen samt flera terrasskanter. Åkrarna avgränsas mot fuktig mark i väster av en lång och mäktig terrasskant som på flera ställen är uppemot 1,5 meter hög. Terrasseringen avslöjar, tillsammans med ett stort antal ganska tätt liggande röjningsrösen i norr och nordost, att odlingen i området går mycket långt tillbaka i tiden.

Formspråket i norra delen är mycket ålderdomligt och flera av odlingsytorna är starkt terränganpassade. Uppskattningsvis finns inom området uppemot 150 röjningsrösen. Från den äldre gårdstomten i söder löper en bitvis mycket välbevarad vägsträckning, delvis kantad av glesa stenar. Det är här fråga om fägatan som framträder på 1786 års karta (jfr figur 5a). Vägstråket ingår i den avgränsade ytan med fossil åkermark och registreras tillsammans med denna som fornlämning.

Figur 22. Fossil åkermark inom det gamla Lagärdet vid Hackeberg. Åkermarken var här i bruk in på 1900-talet men innehåller ett flertal i grunden gamla formelement. Foto: Pär Connelid, Kula AB.

I övergången mellan sent brukad mark (inom det gamla "Bergiagärdet") och höjden på bergets östra sida finns ett knappt hundratal röjningsrösen, hak och enstaka terrasseringar (område 4). En del rösen ligger i kanten av den sentida odlingsmarken och har påförts stenmaterial från denna. Huvuddelen av lämningarna i den smala zonen upp mot brantare terräng har dock inte varit i bruk under senare århundraden och representerar äldre skeden i markutnyttjandet på Hackebergs inägor. Tillsammans med en liten odlingsyta uppe på berget registreras dessa lämningar också som forn lämning (figur 23).

Figur 23. Den gamla inägomarken väster om höjdpunkt vid Hackeberg. Gårdens äldsta tomt var fram till mitten av 1800-talet belägen i högra delen av bilden. Från tomten och norrut, längs höjden, syns rester efter det gamla fågatsstråket. Drönarfoto: Pär Connelid, Kula AB.

Sammantaget konstituerar lämningarna på Hackebergsgamla inägor en ovanligt varierad kulturmiljö med mycket stora kulturhistoriska och pedagogiska värden. Området är väl hävdad genom bete. Den goda hävden och karaktären av naturbetesmark – med lövskog innehållande flera gamla träd – innebär att området är värdefullt även från naturvårdssynpunkt.

Längst i söder, inom Hackebergsgamla sydligaste åkergräde, finns en mindre yta med fossila odlingsspår (område 5). De synliga lämningarna utgörs av i grunden flacka röjningsrösen, som delvis påförts sten i samband med odling under 1700- och 1800-talen. Rösena uppträder ganska glest. De sent brukade ytorna framträder genom en högre röjningsgrad. Lokalen registreras som fornlämning.

I området mellan Hackebergshöjden och bergtäkten dominerar den välröjda, sent brukade och välröjda odlingsmarken, bl a i anslutning till torpen Holmen. Karaktären på några enstaka röjningsrösen indikerar dock att det även här kan vara fråga om mark som initialt röjts långt tidigare. Kanske upparbetades delar av området till åker redan under medeltid.

Odling kring Löfstugeberget – en lång och dynamisk historia

Undersökningen av den fossila åkermarken L1970:516, som kan sägas ha karaktären av ett ”traditionellt” röjningsröseområde, visade att den första odlingen ägde rum under tidig medeltid, sannolikt under 1100- eller 1200-talet. Med tanke på det relativt stora antalet dateringar (13 stycken) från flera, rumsligt åtskilda, anläggningar, torde det inte råda något tvivel om att det är de äldsta röjningsaktiviteterna i området som här avspeglas. Lokalen ligger visserligen i landskapet Västergötland men dateringarna faller helt in i det kronologiska mönster som präglar så många av röjningsröseområdena i Jönköpings län (jfr Engman m fl 2015).

Dateringarna från åkermarken kring Löfstugeberget tyder på att marken återröjdes under senmedeltid och fortsatte att brukas under 1500-talet, förmodligen även under 1600-talet. Det är naturligtvis här inte möjligt att skissera utvecklingen i detalj, till exempel vilken omfattning odlingen hade, men tidshorisonten framstår ändå som ganska tydlig. Här impliceras ett övergivande av marken, sannolikt i samband med digerdöden eller andra händelser under den så kallade senmedeltida agrarkrisen. Nyröjning under tidig medeltid och återröjning under senmedeltid/1500-tal är ett tema som återkommer i allt flera undersökningar av fossilt odlingslandskap i södra Sverige (jfr Connelid 2014 men även Engman m fl 2015). Nyodlingen under tidig medeltid var sannolikt mycket omfattande och lätt att underskatta, liksom även kraften i den efterföljande ödeläggelsen.

I vilket sammanhang har den fossila åkermarken intill Löfstugeberget då ingått? Hänger nyröjningen under tidig medeltid samman med etableringen av gårdsbebyggelse i området eller avspeglar den en utvidgning av odlingsmarken inom en redan etablerad odlingsdomän i närheten? Inte heller här är det möjligt att ge några säkra svar inom ramen för en begränsad undersökning som denna. En närmare diskussion med utgångspunkt i resultaten från den genomförda inventeringen i närområdet och med landskapet i fokus gör det dock möjligt att närma sig frågan något.

Den fossila åkermarken inom fornlämningsområdet L1970:516 omfattar, som tidigare påpekats, grovt sett ett hektar. Detta är dock i minsta laget om man tänker sig en någorlunda intensivt brukad åker inom ramen för ett tidigmedeltida självförsörjningsjordbruk. Avsaknaden av tydliga ackumulationsformer (terrasskanter) i området tyder dessutom snarast på att odlingen inte har bedrivits särskilt intensivt, i varje fall inte motsvarande nyttjandegraden som brukar förknippas med senare tiders ensäde. Det behövs således ytterligare några hektar för att komma upp i en areal som hypotetiskt kan tänkas motsvara vad en gård under den aktuella tidsperioden behövde för sin försörjning.

Det mesta tyder emellertid på att det kan ha funnits avsevärt mer fossil åkermark i landskapet närmast omkring Löfstugeberget längre tillbaka i tiden. 1800-talets uppodling på ytan närmast söder om L1970:516 skedde med största säkerhet i redan delvis röjd mark, troligen av samma karaktär som inom det undersökta röjningsröseområdet. Delar av det äldre innehåll finns, som framgått ovan, kvar och ingår i område 1 på inventeringskartan i figur 20. Den sammanlagda odlingsarealen inom detta område torde ursprungligen ha uppgått till åtminstone 2–2,5 hektar. Den ännu mycket ålderdomliga åkermarken vid torpet Löfstugan (område 2 i figur 20) uppgår till minst ett halvt hektar och kan av topografiska skäl mycket väl ha ingått i en tidigare, större odlingsdomän på Löfstugebergets väst- och sydsluttning. En

osäker faktor i detta sammanhang är om det även funnits fossila odlingslämningar kring det tidigare höjdpårtiet inom dagens bergtäkt. Det är fullt möjligt att så varit fallet. Kanske är det ensamliggande röjningsröset L1970:616 en sista rest av en idag försvunnen odlingsmiljö där.

En försiktig beräkning visar alltså att det kan ha funnits minst fyra hektar åkermark i landskapet närmast omkring Löfstugeberget under medeltid. Detta får sägas vara tillräckligt för att åtminstone föra fram hypotesen att den undersökta fossila åkermarken har ingått i en gårdsdomän under tidig medeltid. Läget för bebyggelsen inom en sådan ska troligen sökas någonstans i södra delen av området, kanske rent av i närheten av (eller på!) torpet Löfstugans tomt. Löfstugan är markerad första gången på 1786 års karta men torpet var bebott redan på 1670-talet. Knappt ett par hundra meter öster om Löfstugans tomt 1786 finns dock på 1686 års karta över Tumbäcks ytterligare ett torp markerat (figur 24). En hussymbol är där placerad i en liten inhägnad på gränsen mot Hackeberg's marker. Det verkar som om gränsen mellan Hackeberg och Tumbäck på 1600-talet gick något längre upp i sluttningen och att ungefär hälften av 1786 års åkrar tidigare hört till Tumbäckstorpet. När torpet försvann är oklart.

Figur 24. Utsnitt ur 1686 års karta över Tumbäck och dess under rå och rör lydande ägor. I mitten av kartbilden ligger torpen "Huusåsen". Akten P68-52:1 i Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

Förekomsten av ytterligare ett torp i det aktuella området är ytterligare en illustration på att det funnits ganska stora resurser i form av röjd, tidigare odlad mark att tillgå. Det riktigt intressanta i sammanhanget är dock namnet på Tumbäcks torp på 1686 års karta – Husåsen ("Ähr ett Torp Huusåsen..."). Bebyggelse- och marknamn innehållande elementet hus är vanligt förekommande i områden med många spår efter 1300-talets ödegårdar, till exempel i Bohuslän. Namn innehållande ordet hus kan där ofta sättas i samband med övergiven gårdsbebyggelse. Husåsen skulle här kunna vara ett äldre namn på Löfstugeberget och dess förlängning söderut, eller rent av på hela höjdområdet ovanför Tumbäck. Under alla omständigheter är det en intressant indikation på att det kan ha funnits en eller flera ödegårdar i området.

Sammantaget talar alltså en hel del för att det funnits en tidigmedeltida gård i området kring Löfstugeberget. Den ursprungliga arealen åkermark verkar i varje fall ha varit tillräckligt stor för att rent försörjningsmässigt möjliggöra en sådan. Hypotetiskt är det denna gård som röjer marken på bland annat bergets västra sida under 1100- eller senast på 1200-talet. Den läggs sedan, i likhet med många andra, öde under 1300-talet men marken odlas upp igen under senmedeltid. Möjligen skedde återröjningen med ambitionen att även återetablera gårdsbebyggelsen men detta är svårt att veta. En viktig faktor är här naturligtvis Tumbäck, som redan under senmedeltid kan ha varit ägare till marken och påverkat utvecklingen.

Flera scenarier är givetvis tänkbara. Sätessgården kan exempelvis i ett tidigt skede ha uppmuntrat återetableringen av gårdsbebyggelsen, men lika gärna tagit initiativet till att avhysa bebyggelsen igen och ersätta den med torpdrift om det bedömdes som ekonomiskt mer fördelaktigt. Eller också skedde återuppodlingen under senmedeltid helt inom ramen för flera torp, där några (till exempel Husåsen) efterhand avvecklades. Under alla omständigheter måste i en fördjupad diskussion kring vad som hänt i området sätessgården betraktas som en viktig aktör.

Den utökade inventeringen visade att det kring höjden vid Hackeberg har funnits ytterligare åkermark som gjort detta område mer resursstarkt. Det är därför inte särskilt förvånande att gårdsbebyggelsen där kom att finnas kvar. Detta utesluter givetvis inte att även Hackeberg och kanske även det närbelägna Hackebo i söder drabbades av 1300-talets ödeläggelse. Den under inventeringen påträffade fossila åkermarken på norra och östra sidan av Hackebergshöjden kan ha brukats sista gången strax före agrarkrisen.

Undersökningen av den fossila åkermarken L1970:516 visar på informationspotentialen i en agrar miljö av det här slaget. Undersökningen visar också på nödvändigheten att utvidga det rumsliga perspektivet för att komma framåt i tolkningarna och sätta i resultaten i ett större historiskt-geografiskt sammanhang. Analysresultaten och hela landskapet kring Löfstugeberget illustrerar också på ett tydligt sätt det ständiga återbrukandet av röjd mark i det äldre agrarsamhället. De första röjningarna i området under tidig medeltid blev här inledningen på ett långvarigt och dynamiskt utnyttjande av marken, delvis med olikartade brukningsmässiga och sociala utgångspunkter – under närmare 800 år.

Resultat gentemot undersökningsplanen

Vid förundersökningen karterades samtliga rösen inom området. Av dessa valdes fyra ut för vidare undersökning. Rio Göteborg bedömer att resultaten överensstämmer med de målen uppsatta i undersökningsplanen. I samråd med Länsstyrelsen genomfördes en utökande inventering av omlandet i syfte att placera lämningen i ett större sammanhang.

Vetenskaplig och pedagogisk potential

Lämningen Gustav Adolf 148 ingår i ett större sammanhang, som en del i det kringliggande kulturlandskapet. Genom att studera lämningarna, tillsammans med kart- och arkivmaterialet, kan vi se hur odlingslandskapet formas efter det behov samhället har. Resultaten från förundersökningen har en stor potential vid en vidare förmedling och bearbetning av lämningar inom landskapsrummet.

Antikvarisk bedömning

I samråd med Länsstyrelsen bedömer Rio Göteborg att lämningen Gustav Adolf 148 kan anses vara undersökt och borttagen i samband med förundersökningen.

I samråd med Länsstyrelsen genomfördes även en utökande inventering av omlandet i syfte att placera lämningen i ett större landskapshistoriskt sammanhang.

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i kulturmiljölagen (KML) och genom miljöbalkens generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till Länsstyrelsen. För fornlämningar gäller att de förutom själva lämningen även omges av ett så kallat fornlämningsområde. Fornlämningsområdet utgörs av ett så stort område på marken som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse.

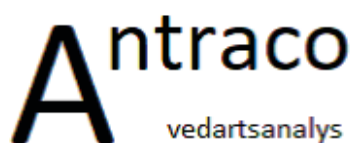
Källor

Litteratur

Connelid, Per	2014	Fossil åkermark i sentida odlingsmiljöer - en metodstudie. Rapport 2014:67. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.
Connelid, Per	2016	Agrarhistoriska undersökningar. I: Gravar och fossil åkermark. Riksväg 40, Dånlebo–Hester, del 1. Arkeologiska och agrarhistoriska undersökningar. Arkeologerna, Statens Historiska Museer. Rapport 2016:95
Engman, Fredrik, Lorenzon, Moa & Vestbö Franzén, Ådel	2015	Odling och markutnyttjande. Syntesarbete utifrån undersökningar av fossil åkermark i Jönköpings län. Jönköpings Läns Museum, Arkeologisk skriftserie, JASS:4
Engman, Fredrik	2015	Arkeologisk utredning etapp 1 inför utvidgning av bergtäkt inom fastigheten Tumbäck 1:5, Gustav Adolf socken i Habo kommun, Jönköpings län. Jönköpings läns museum Arkeologisk rapport 2015:16
Lagerås, Per	2013	Agrara fluktuationer och befolkningsutveckling på sydsvenska högländet tolkade utifrån röjningsrösen. Fornvännen 108. Stockholm
Lundahl, Ivar	1955	Ortnamnen i Skaraborgs län. Del XIII. Vartofta härad - territoriella namn. Uppsala.
Norrman, Maria	2010	Kulturhistorisk inventering (förstudie) inför en planerad vindkraftspark på fastigheten Tumbäck 1:5, Gustav Adolf socken, Habo kommun, Jönköpings län. Västergötlands museum, rapport 2010:27
Ängeby, Gisela & Connelid, Per	2016	Gravar och fossil åkermark – riksväg 40, Dånlebo–Hester, del 1. Arkeologiska och agrarhistoriska undersökningar. Västra Götalands län, Västergötland, Södra Vings socken, Intakan 1:7, Romsås 5:5, Getared 2:1, Övre Nordkvarnen 1:6, Vings Sjögården 1:8, Vings Torp 1:3, Ekeslunda 2:2, Södra Ving 79:1, 240:1, 294:1–2, 277:1, 295:1. Arkeologerna, rapport 2016:95.
<i>Digitala källor</i>		
Fornreg	2019	https://app.raa.se
Lantmäteriet	2019	www.historiskakartor.lantmateriet.se
Tumbäck J112-35-6 Häradsekonomska kartan 1877-82
Habo Torp	2019	Habo torpinventering, http://habotorp.se/#g1079

Bilagor

Bilaga 1. Resultat av vedartsanalys

ProjektId 2189

Västergötland, Jönköpings kommun, Habo

Röjningsröse 1

Analys av utvalt träkol från röjningsröset. Proven var väl genombrända och från friskt virke. Inga tecken på röta eller angrepp av insekter.

Nivå	Vikt (g)	Analyserad vikt (g)	Fragment	Analyserat antal	Björk	Ek	Salix sp
1	0,1	0,1	2	2		2	
2	0,1	0,1	1	1	1		
3	0,1	0,1	1	1	1		
4	0,1	0,1	1	1		1	
5	0,1	0,1	1	1			1

Röjningsröse 2

Stor variation vad gäller det förkolnade virkets kvalitet. Eken i prov 7 var kraftigt rundat. Träkolet i prov 6 kom från en vresvuxen fura med flera hartskanaler. I prov 5 framkom delvis förkolnad gran. Denna hade också rötat före förbränning. Även björken i prov 2 hade rötat före det att den brunnit

Nivå	Vikt (g)	Analyserad vikt (g)	Fragment	Analyserat antal	Bark	Björk	Ek	Gran	Tall
1	0,1	0,1	4	4		4			
2	0,1	0,1	1	1		1			
4	0,1	0,1	3	3		1		2*	
5	0,1	0,1	1	1					1
6	0,1	0,1	7	7	3				4
7	0,1	0,1	1	1			1		

*Ej tillvaratagen^

Röjningsröse 3

Genomgående dåligt bevarat träkol. En stor andel var rötad före förbränning. Möjligen är det noterade slitaget ett tecken på markarbeten eller omflyttning av jord.

Nivå 1	Vikt (g)	Analyserad vikt (g)	Fragment	Analyserat antal	Björk	Gran	Tall
1A	0,2	0,2	9	9		9	
1	0,1	0,1	2	2		2	
2	0,1	0,1	2	2		2	
3	0,3	0,3	1	1		2	
4	0,2	0,2	5	5	1	4	
5	0,1	0,1	1	1		1	
6	0,1	0,1	1	1			1
7	0,1	0,1	3	3		2*	1

*Ej tillvaratagen

Röjningsröse 4

Träkolet kommer från både välbevarat förkolnat virke och sådant som rötat före förbränning. Prov 5, som endast var delvis förkolnat, hade en atypisk struktur. Troligen förkolnad rot.

Nivå	Vikt (g)	Analyserad vikt (g)	Fragment	Analyserat antal	Bark	Ek	Gran	Tall
1	0,3	0,3	8	8	5			3
2	0,1	0,1	1	1	1			
4	0,1	0,1	1	1	1		1	
5	0,1	0,1	1	1	1		1	
6	0,1	0,1	1	1		1		

Terrasskant 1

Rent träkol utan inslag av röta eller angrepp av insekter

Vikt (g)	Analyserad vikt (g)	Fragment	Analyserat antal	Björk
0,1	0,1	1	1	1

Terrasskant 2

Träkol av tall och gran. Granen var inte helt genombränd och hade rötat före förbränning.

Vikt (g)	Analyserad vikt (g)	Fragment	Analyserat antal	Gran*	Tall
0,1	0,1	3	3	2	1

*Ej tillvaratagen

Terrasskant 3

Två prov mer viss skillnad i bevarande. Träkolet i prov B var mer slitet och enen var endast delvis förkolnad samt rötad.

Nivå	Vikt (g)	Analyserad vikt (g)	Fragment	Analyserat antal	Björk	Ek	En*
A	0,1	0,1	2	2	1	1	
B	0,1	0,1	3	3	1		1

* Ej tillvaratagen

Bilaga 2. Resultat av ¹⁴C-sanalys

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Kol-14 gruppen

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 31 24

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
radiocarbon@physics.uu.se

Uppsala 2019-10-14

Pär Connelid
Kula AB
Magasingatan 17
432 40 VARBERG

Resultat av ¹⁴C datering av träkol från Habo, Västergötland. (p 2436)

Förbehandling av träkol och liknande material:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ¹⁴C-innehållet förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO₂-gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

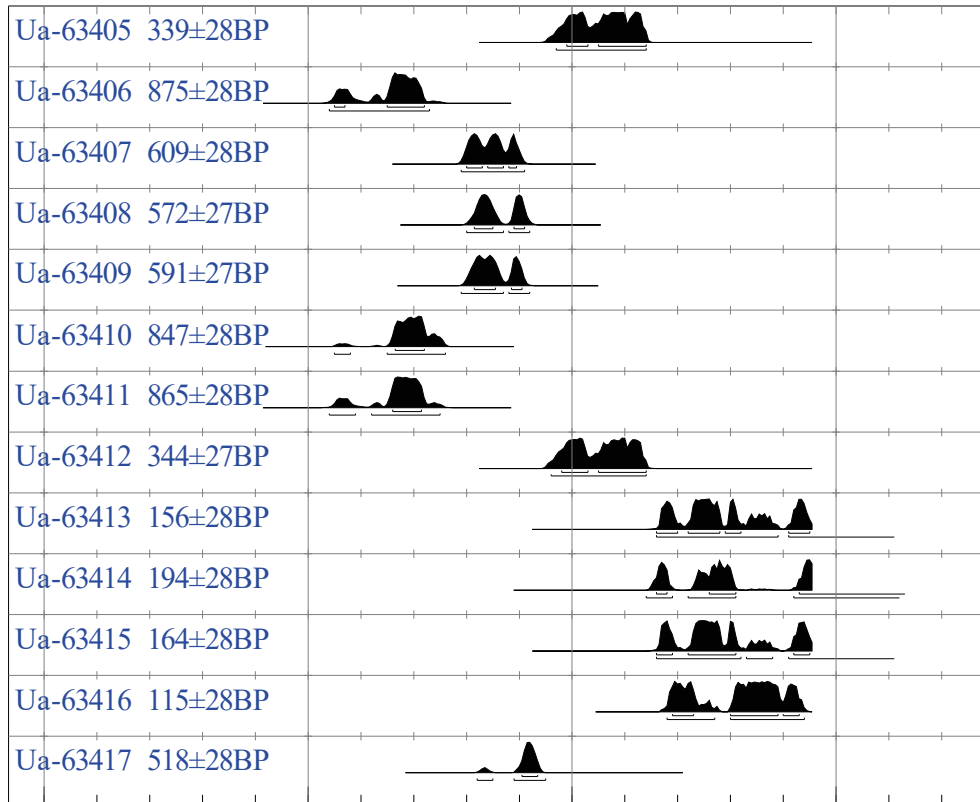
RESULTAT

Labnummer	Prov	δ ¹³ C‰ V-PDB	¹⁴ C age BP
Ua-63405	TUM RR 1:2	-27,5	339 ± 28
Ua-63406	TUM RR 1:4	-26,1	875 ± 28
Ua-63407	TUM RR 1:5	-27,2	609 ± 28
Ua-63408	TUM RR 2:1	-26,8	572 ± 27
Ua-63409	TUM RR 2:2	-27,4	591 ± 27
Ua-63410	TUM RR 3:1A	-23,5	847 ± 28
Ua-63411	TUM RR 3:3	-25,7	865 ± 28
Ua-63412	TUM RR 3:4	-26,0	344 ± 27
Ua-63413	TUM RR 4:1	-26,3	156 ± 28
Ua-63414	TUM RR 4:4	-24,2	194 ± 28
Ua-63415	TUM RR 4:5	-25,2	164 ± 28
Ua-63416	TUM TK 2	-25,2	115 ± 28
Ua-63417	TUM TK 3A	-25,6	518 ± 28

Med vänlig hälsning

Karl Håkansson / Lars Beckel

Atmospheric data from Reimer et al (2013);OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r:5 sd:12 prob usp[chron]

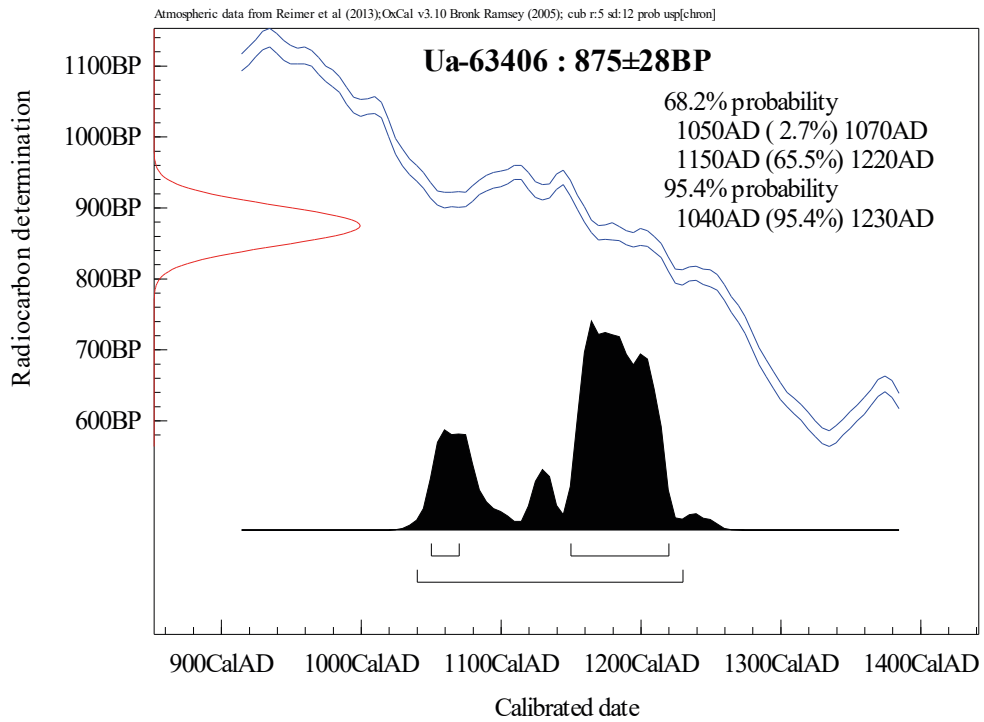
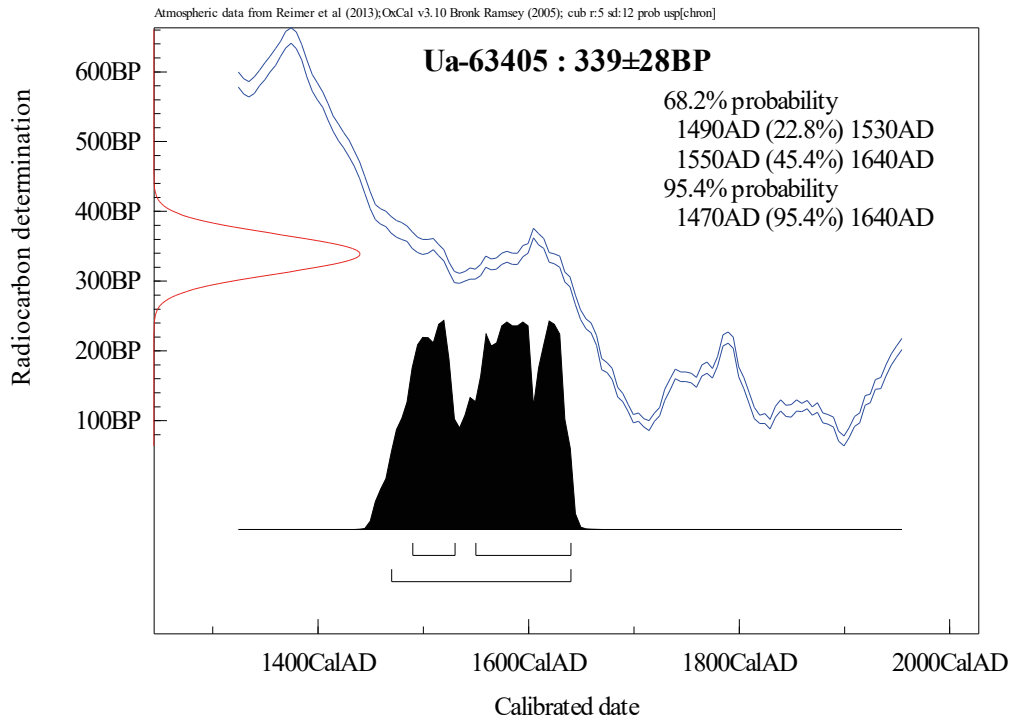
500CalAD

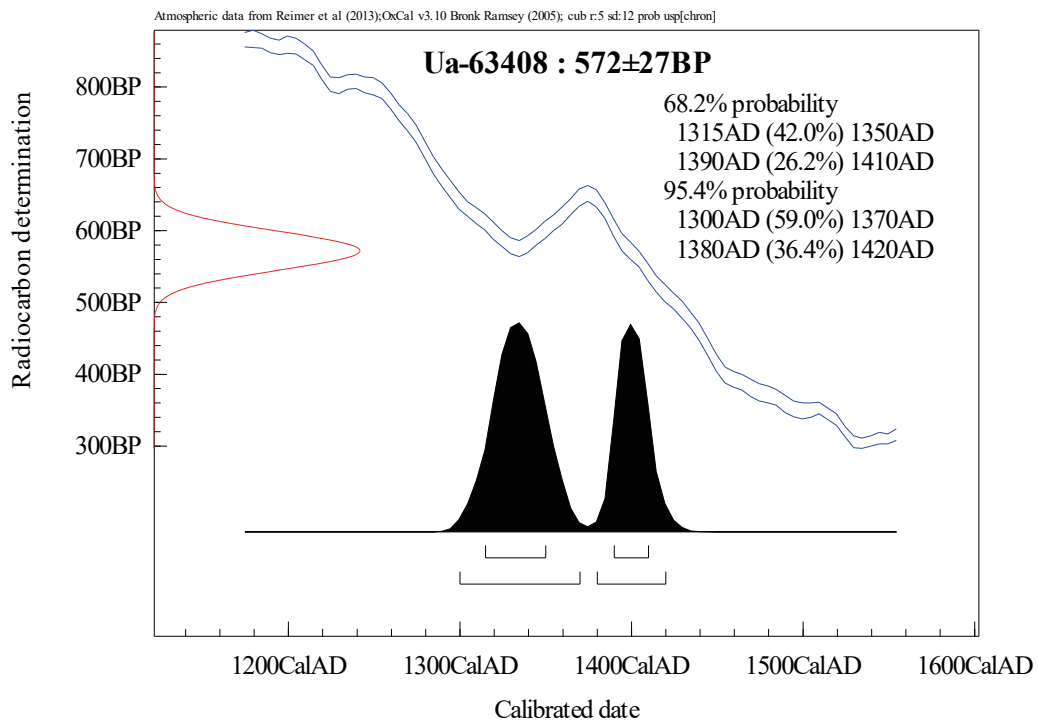
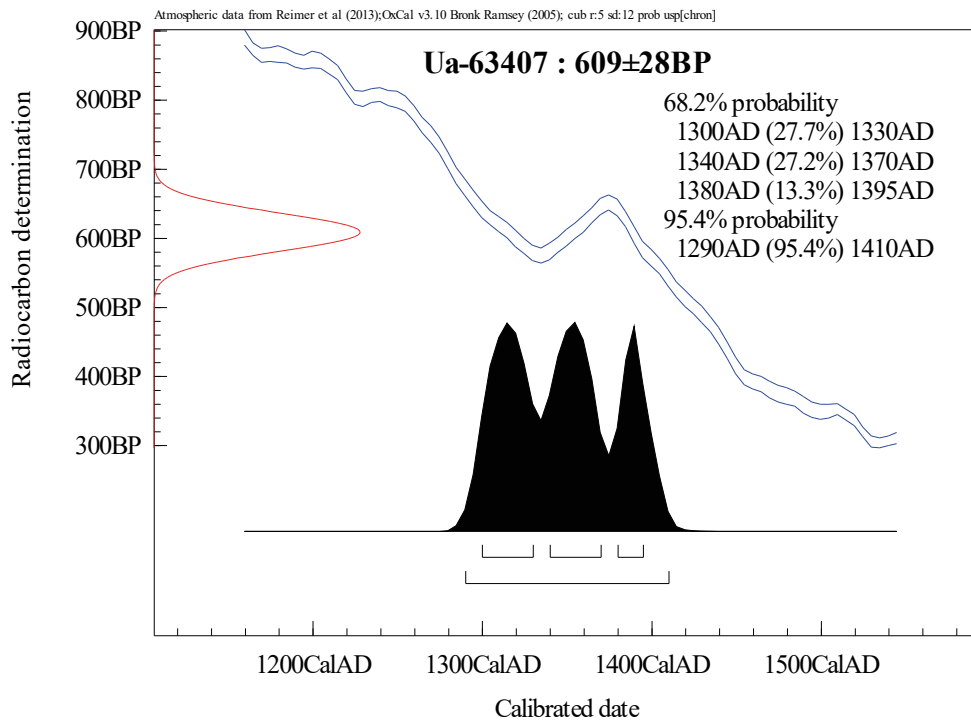
1000CalAD

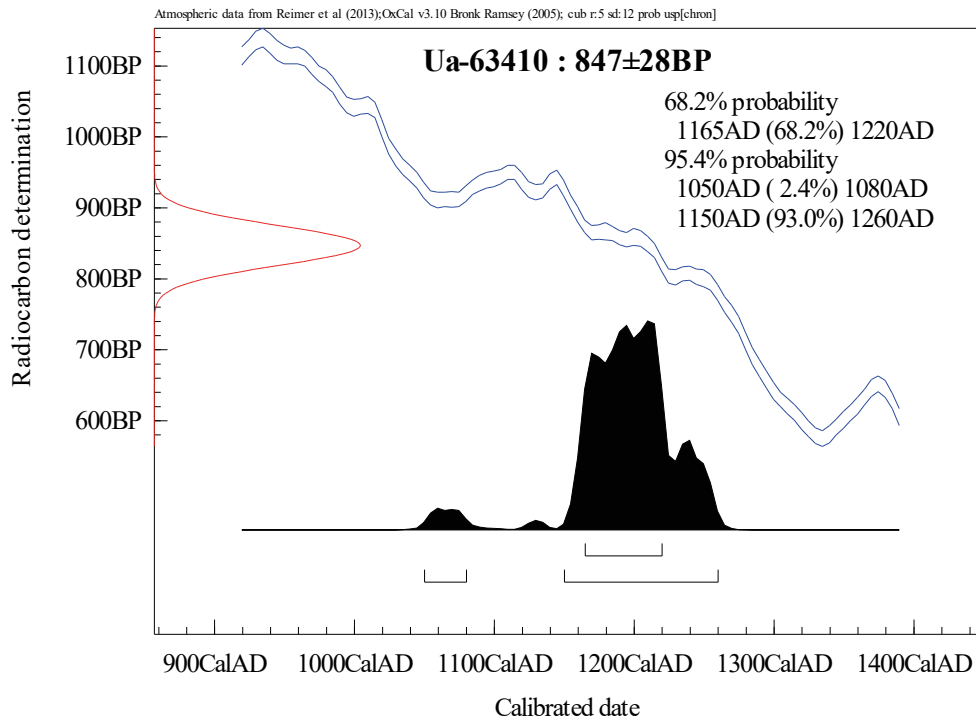
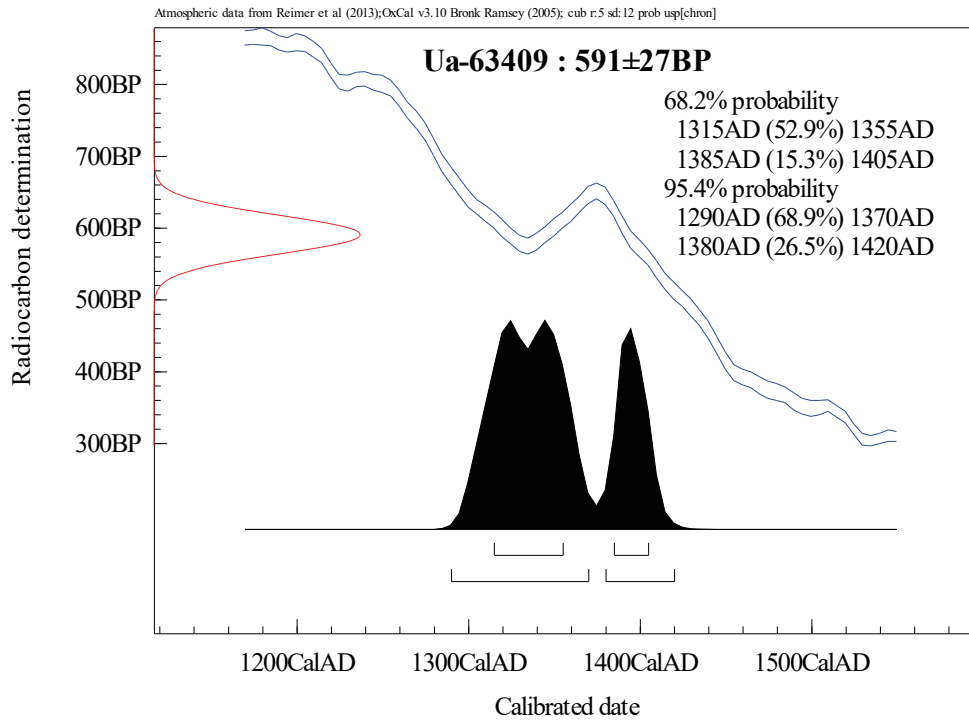
1500CalAD

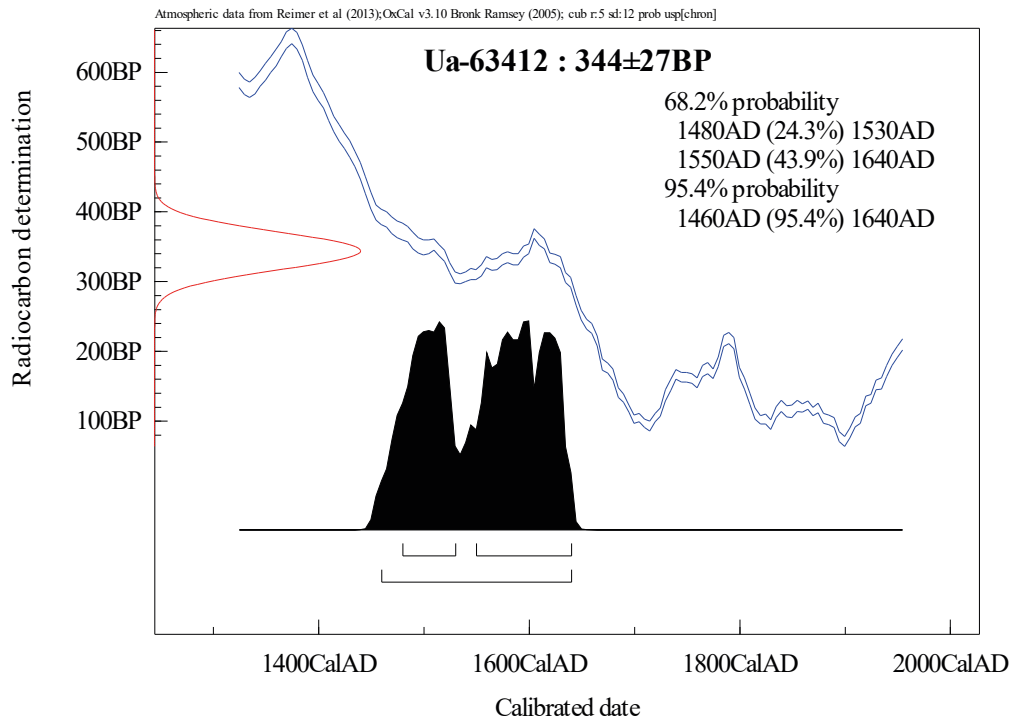
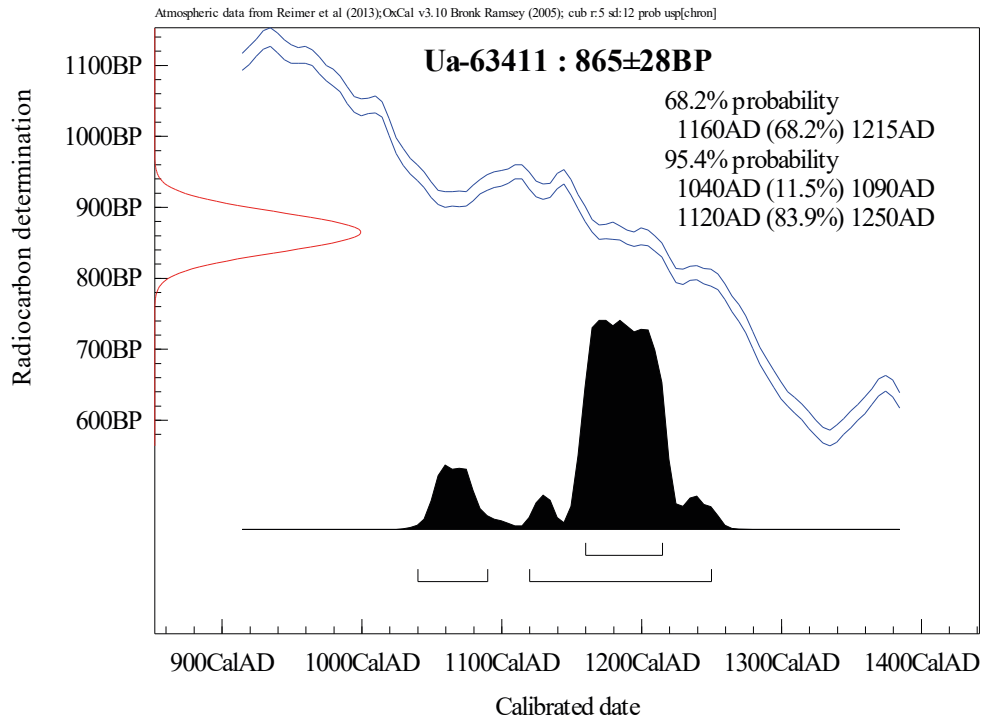
2000CalAD

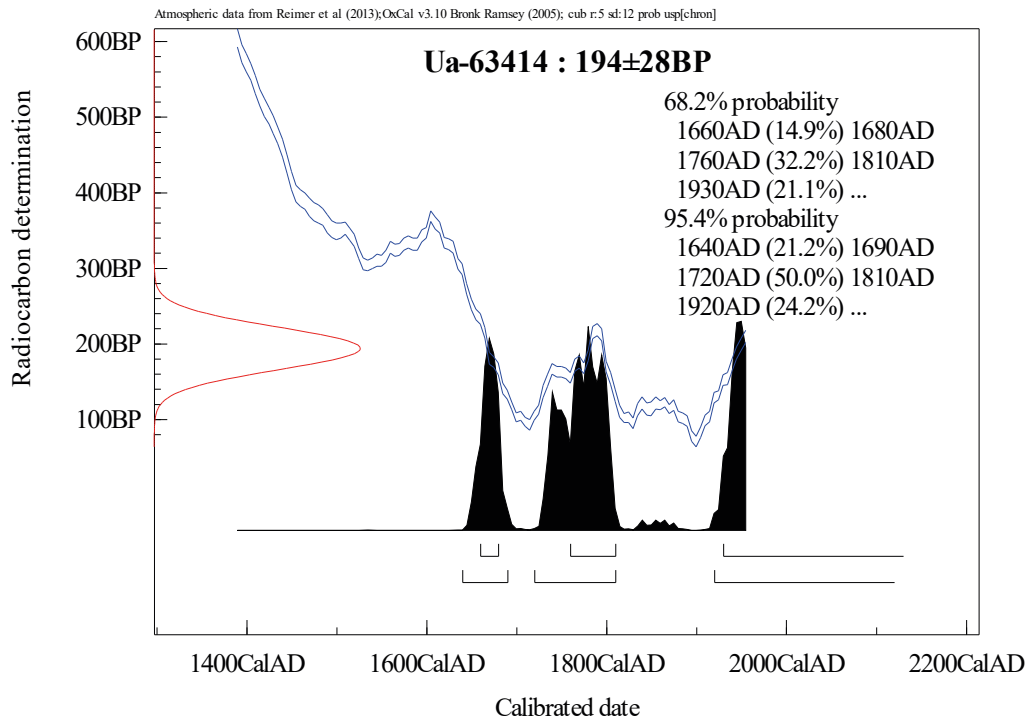
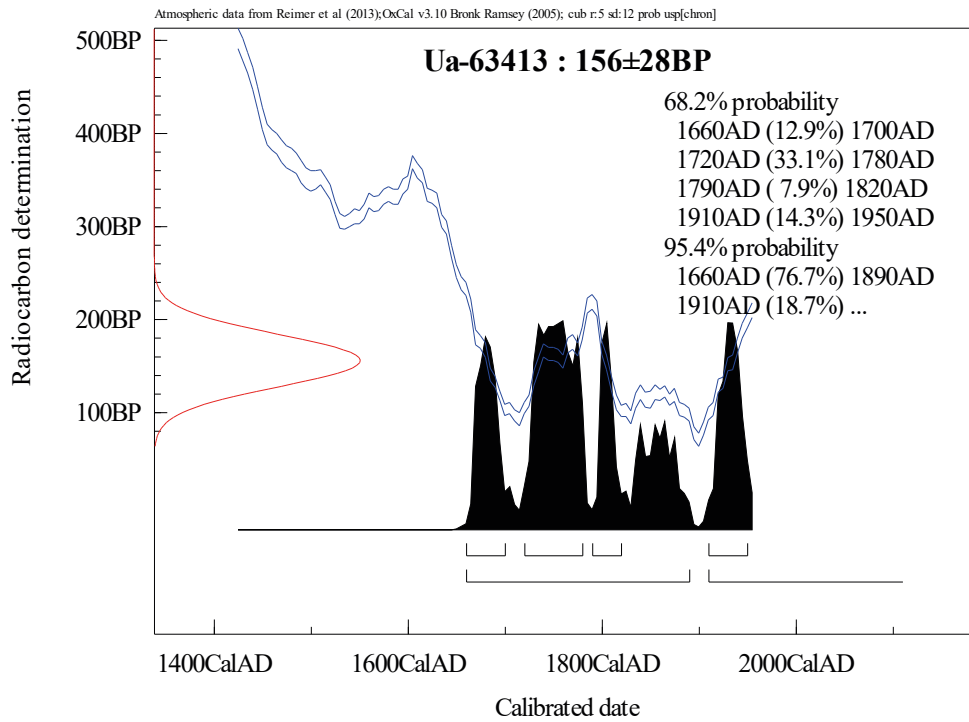
Calibrated date

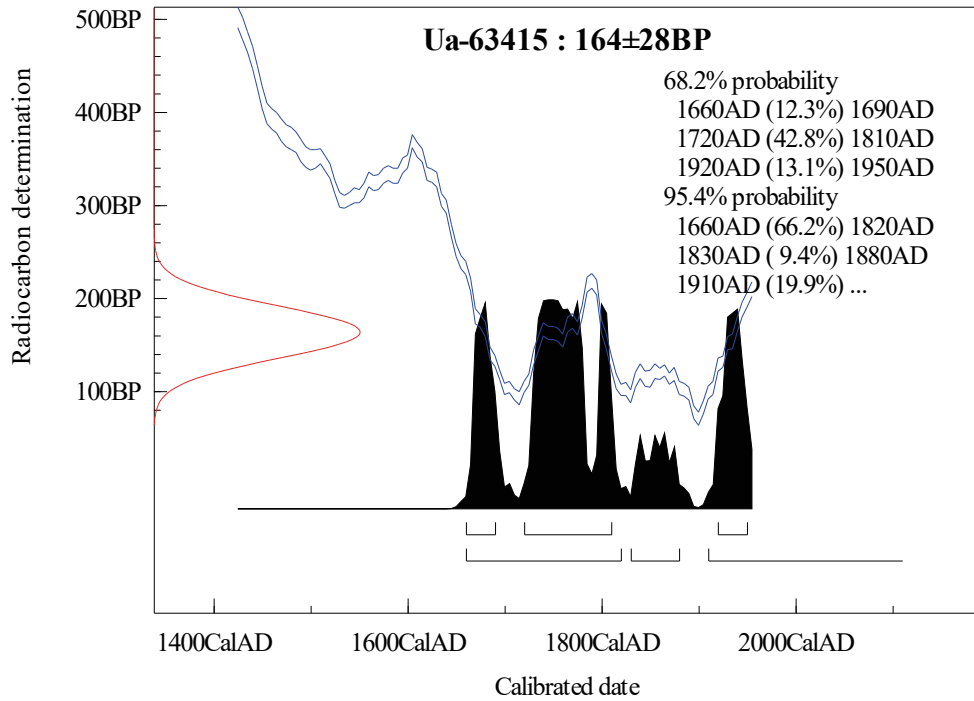

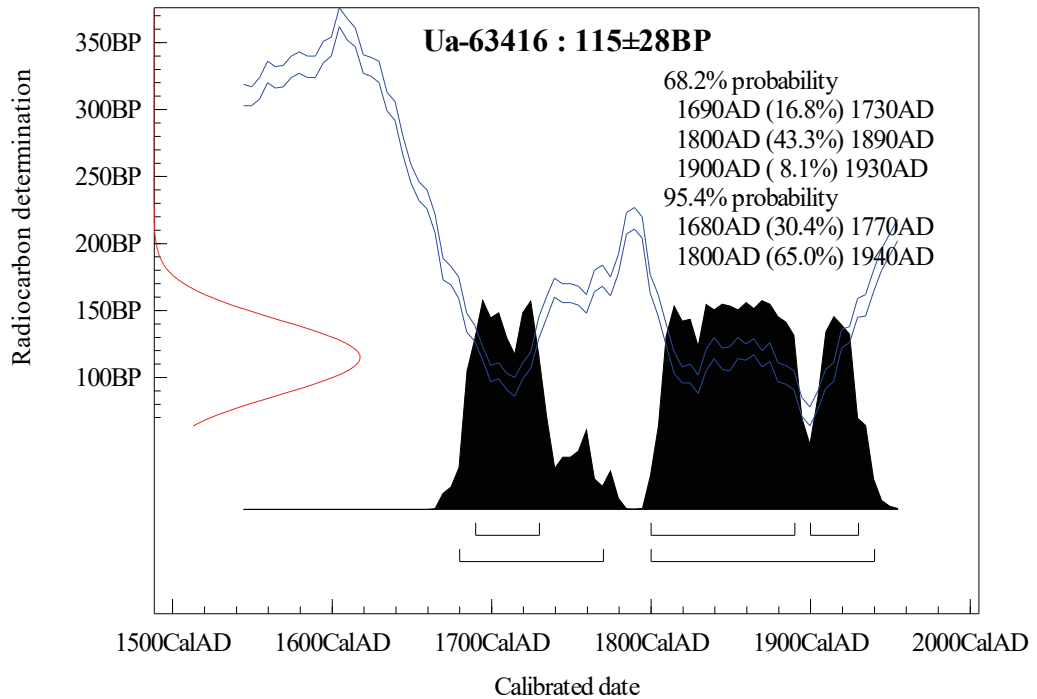

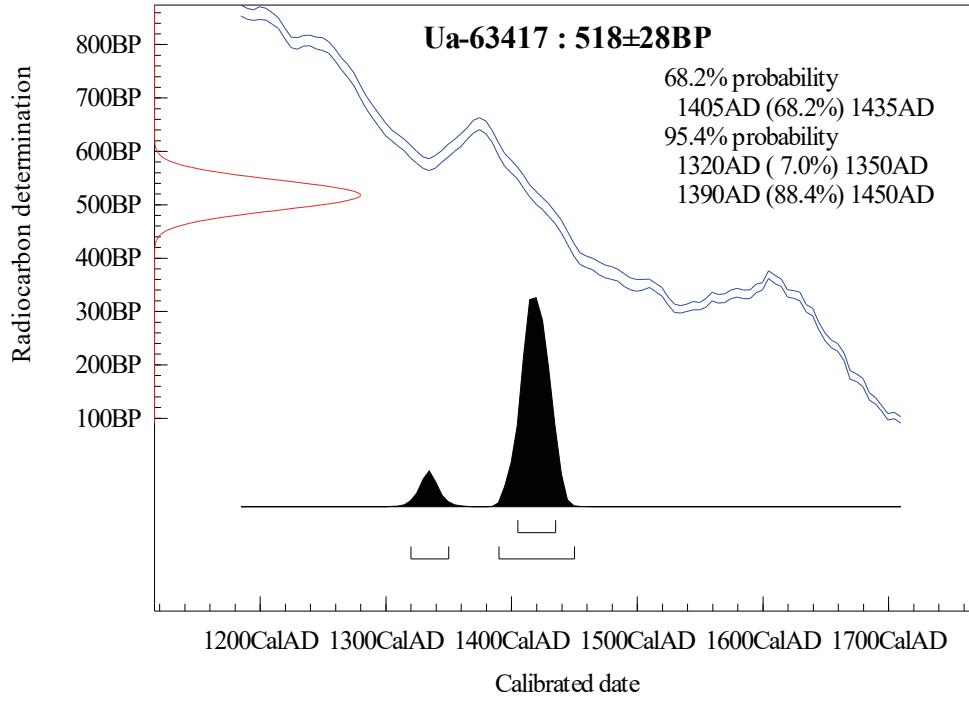
Atmospheric data from Reimer et al (2013); OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r:5 sd:12 prob usp[chron]

Atmospheric data from Reimer et al (2013); OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r:5 sd:12 prob usp[chron]

Atmospheric data from Reimer et al (2013); OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r:5 st:12 prob usp[chron]

Bilaga 3. Schaktbeskrivningar

Alla måttenheter är i meter.

ID	Längd	Bredd	Djup	Meter från 0-punkt	Lagerföljd	Kommentar	Anläggningar
1	24	1,4	0,3	0	L1: 0-0,2 Matjord L2: 0,2-0,3 Fin sand		
			0,3	2	L1: 0-0,2 Matjord L2: 0,2-0,3 Fin sand		
			0,4	4	L1: 0-0,3 Matjord L2: 0,2-0,4 Fin sand		
			0,5	6	L1: 0-0,4 Matjord L2: 0,2-0,5 Fin sand		
			0,3	8	L1: 0-0,2 Matjord L2: 0,2-0,3 Fin sand	Ett flintavslag. Återdeponerat i schaktet	
			0,3	10	L1: 0-0,2 Matjord L2: 0,2-0,3 Fin sand		
			0,3	12	L1: 0-0,2 Matjord L2: 0,2-0,3 Fin sand, ljus		
			0,3	14	L1: 0-0,2 Matjord L2: 0,2-0,3 Fin sand, ljus		
			0,3	16	L1: 0-0,2 Matjord L2: 0,2-0,3 Fin sand, ljus		
			0,3	18	L1: 0-0,2 Matjord L2: 0,2-0,3 Fin sand, ljus		
			0,3	20	L1: 0-0,2 Matjord L2: 0,2-0,3 Fin sand, ljus		
			0,2	22	L1: 0-0,1 Matjord L2: 0,1-0,2 Fin sand, ljus		
			0,1	24	L1: 0-0,05 Matjord L2: 0,05-0,1 Fin sand, ljus	Stenröjt. RR1 ligger cirka 10 m söder om schaktet	

ID	Längd	Bredd	Djup	Meter från 0-punkt	Lagerföljd	Kommentar	Anläggningar
2	18	1,4	0,13	0	L1: 0-0,05 Matjord L2: 0,05-0,1 Fin sand, sotig L3: 0,1-0,13 Fin sand, ljus		
			0,15	10	L1: 0-0,1 Matjord L2: 0,1-0,15 Fin sand, ljus		
			0,15	16	L1: 0-0,1 Matjord L2: 0,1-0,15 Fin sand, ljus		
			0,15	18	L1: 0-0,1 Matjord L2: 0,1-0,15 Fin sand, ljus	Hela schaktet förefaller vara stenröjt	
3	3	1,4	0,35		L1: 0-0,2 Matjord L2: 0,2-0,35 Fin sand, ljus	Schaktet placerat öster om Röjningsröse RR1. Påfallande mer sten än i S1 och S2	
4	14	1,6	0,2		L1: 0-0,15 Matjord/förna L2: 0,15-0,2 Gul sand, fin	Flera större stenar, mycket småsten. Flera rotbränder.	

ID	Längd	Bredd	Djup	Meter från 0-punkt	Lagerföljd	Kommentar	Anläggningar
5	3	1,6	0,4		L1: 0-0,05 Förna L2: 0,05-0,2 Blekjord, urlakad/sotig L3: 0,2-0,4 Gulröd ngt lerig sand	Många mindre stenar	
6	10	1,6	0,26		L1: 0-0,15 Matjord/förna L2: 0,15-0,2 Gul sand, fin	En terrassering inmätt invid schaktet. Terrassen syntes inte i profilen.	

